

Literary Dept.

**YEM KLAMANGEN
BENWU**

Tboli

Yem Klamangen Benwu Tekuy

Our Wide World

Art Work:
Daniel R. Elkins

Editorial Comments:
Francisco Polenda

Summer Institute of Linguistics-Philippines, Inc.
Translators   1980   Publishers

PUBLISHED

in cooperation with
Bureau of Elementary Education
and
Institute of National Language
of the
Ministry of Education and Culture
Manila, Philippines

Additional copies of this publication
may be obtained from:

Fillit		Fillit
Box 2270	or	Nasuli, Malaybalay
Manila 2801		Bukidnon 8201

An Atlas in Tboli
17.63-580-1.04M   65.20PD-805043N
Printed in the Philippines
SIL Press

PAUNANG SALITA

Ang isang katangiang masasabi tungkol sa Pilipinas ay ang pagkakaroon nito ng iba't ibang pangkat etniko na nag-aangkin ng kani-kanilang wikang katutubo. Gayon man, ito'y hindi naging balakid sa pag-unlad ng bansa, bagkus nagpatibay pa nga sa pagbubuklod at pagkakaisa ng mga mamamayan tungo sa pagkakaroon ng isang diwang panlahat.

Ang aklat na ito ay isa sa serye ng ganitong uri ng mga babasahing inihahanda para sa higit na ikalilingang ng mga kaalaman, kakayahan, kasanayan, pagpapahalaga at pagmamahal sa sariling wika ng mga mag-aaral.

Sinikap na malakipan ang aklat ng mga paksang inaaakalang magdudulot ng malaki at makabuluhang kapakinabangan sa mga gagamit nito. Sa paghahanda ng mga ito'y isinaalang-alang ang mga pangkalahatang layunin ng bansa. Isinaalang-alang din ang mga pangkasalukuyang pangangailangan ng mga mag-aaral sa pagpapalawat at pagpapayaman ng kanilang talasalitaan, paglinang ng kakayahang gumamit ng wikang gamitin at wastong pagsulat nito. May inilakip ding mga pagsasanay na inaaakalang makatutulong sa mabisang pag-aaral ng wika. Matitiyak na ganap na nilang natutuhan at nauunawaan ang wika kung ito'y buong katalinuhan na nilang natatalakay sa klase at naiuugnay o nagagamit sa tunay na buhay.

Buong pagmamalaking inihahandog ng Ministri ng Edukasyon at Kultura ang aklat na ito taglay ang matapat na hangarin at mithiing lalo pang mapataas ang uri ng edukasyon para sa di marunong bumasa at sumulat sa pamamagitan ng pag-aaral ng kinagisnang wika. At inaasahan din sa gayon ang madaling pagkatuto ng wikang pambansa.

ONOFRE D. CORPUZ
Ministri ng Edukasyon at Kultura

PREFACE

Yem Klamangen Benwu Tekuy, a simple atlas, has been designed for use in literacy endeavors among the Tboli of South Cotabato. The original of this book was done by Dick and Betty Elkins for the Western Bukidnon Manobo of Bukidnon. The general format and outline of the book was designed by their son Dan who also did the art work.

Bedung Gendulan, Min Tohol, Gadu Ugal and Silin Wanan helped Vivian Forsberg and Lillian Underwood, members of the Summer Institute of Linguistics, to make this book in Tboli. The Pilipino was done by Neri Zamora.

The sounds of the Tboli alphabet closely resemble their counterparts in the National Language, with the exception of e, é, o and ó. c is pronounced as in the English word 'the', é as in 'yet', o as in 'cough', and ó as the Spanish o.

The Summer Institute of Linguistics is happy to present this publication as a part of its own program of providing vernacular reading materials. We offer this atlas with the hope that it will help promote and enhance the reader's understanding of the world in which we live.

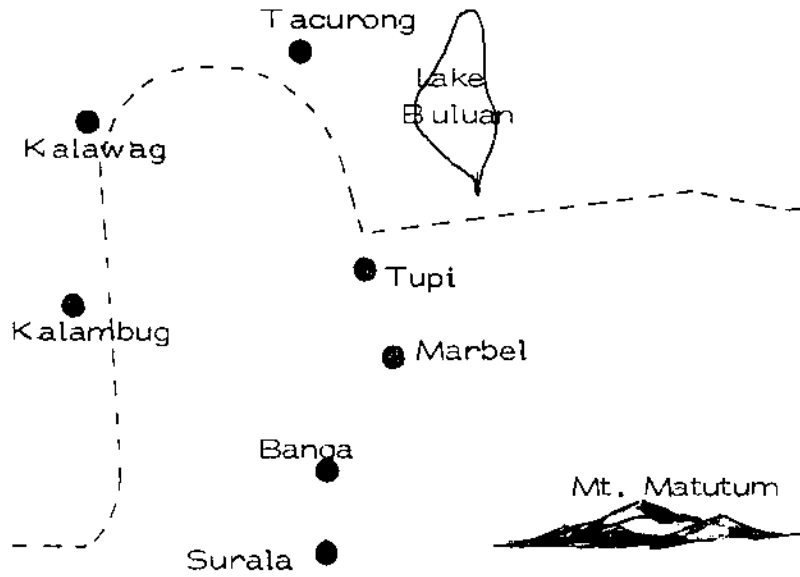
Bè yem tehe benwu gnan, tekuy kem Tboli, deng sana kem tau bè ni ne. Laen dù gungol te ne laen dù tngón te lemwót gu bè kem dumu benwu nù lem nim kut benwu Filifinas, honéen yó kem dumu benwu eddoli. Abay se monem laen deng ladyu béle te.

Là ni nem kmoen ni, tey dê tngón te ne tey dê gungol te gu lem benwu. Yó gunun wen nim bok ni mò gunu te hménég du yó kem tulad benwu bè klamangen tonok. Ne bè ni snéen gunu te temngón du kdê yó kem dumu tau bè doli benwu gotu tekuy sdumu. Abay se monem sket tekuy tau te tonok.

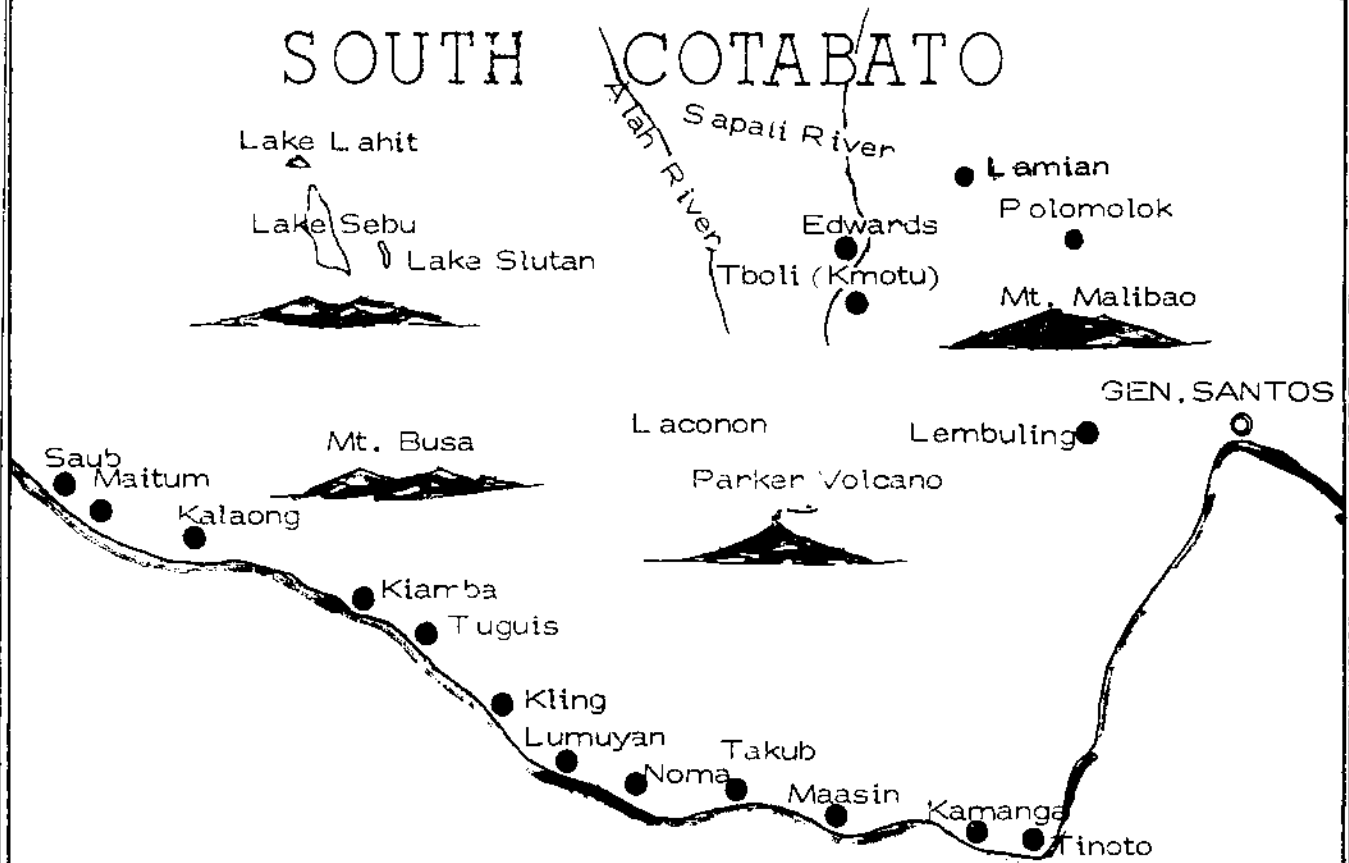
Noong unang panahon na wala pang mga radyo, bihira tayong makarinig ng anumang balita tungkol sa mga nangyayari sa iba't ibang lugar dito sa Pilipinas o maging sa ibang panig man ng mundo. Subali't ngayon, malimit na tayong makabalita ng mga nangyayari sa paligid-ligid.

Layunin ng aklat na itong malaman natin kung saan matatagpuan ang mga lungsod at mga bansang napapakinggan natin sa radyo. Sa gayo'y mababatid nating ang mga naninirahan sa iba't ibang lungsod at bansa ay ating mga kapatid dahilan sa pagiging tao nating lahat.

SULTAN KUDARAT

SOUTH COTABATO

Bè nim mafa ni ton kuy bè ni yem gunu kuy nù kem Tboli. Yó kdê tekuy kem Tboli mukas nem foldò libu yem kdê tekuy. Okóm ali wen hélê tekuy nù lem bulul.

Tehe yu ekni sôn tekuy kem Tboli nù bè yem kut benwu. Okóm fi leged nim benwu tekuy ne fi dmata kdaw, kem Blaan nù bè yó. Bong fi desdef, yó se kul gunu seblà yó kem Ubù Sdef. Ne seblà debwak, kul benwu kem Newen Magindanaw.

Sal gel mon le kun yó kem tau hemnagi du yem kmò kbuten yem bè Filifinas, yem Newen ne Blaan ne Tboli tehe le lemwót bè dumu benwu, smakay le kafal lemwót bè Malésya (Malaysia) gdek le bè nim benwu ni. Yó gunun malù skél yem adat tekuy. Bélê tekuy, yó kem tau mogot tekuy, sal gel boluy tekuy kul datù.

Là dengen hol legen he yem kul kegdek bè ni yó kem Bsaya, ne yó kem tau lemwót bè Lusun. Yó he hol tanay kdalang tekuy kem Tboli dmadu ne mulu silà sibù. Bè yem tehe gnan, sôn mò tniba kut tngón kem Tboli. Okóm ni kmoen ni tey deng dê ne tau Tboli wen kul lefò ne kefi. Yó se dnalang le bè kmò le nmò kem Bsaya.

Sa mapang ito, makikita natin ang mga lugar na tinitirhan naming mga Tboli. Mahigit sa animnapung libo kaming mga Tboli, at ang karamihan sa amin ay sa mga bundok naninirahan.

Noong unang panahon, kami lamang mga Tboli ang naninirahan dito sa lugar naming ito. Sa baybaying timog at silangan namin ay ang lugar na tinitirhan ng mga Blaan, sa kanluran namin ay ang lugar na tinitirhan ng mga Cotabato Manobo at sa dakong hilaga naman namin ay ang lugar na tinitirhan ng mga muslim na Magindanaw. Ang mga Tboli raw, mga Blaan at mga Magindanaw ay nanggaling pa sa Malaysia sakay ng mga bangka. Dahil dito, magkakatulad ang aming mga kaugalian. Datu ang tawag sa aming mga pinuno.

Kamakailan lamang dumating dito sa aming lugar ang mga Bisaya at mga taga-Luzon. Sa kanila natutunan naming mga Tboli ang pag-aararo at pagtanim ng mais. Dati-rati, pagkakaingin lamang ang alam namin. Ngayon, marami sa aming mga Tboli ang may sariling niyugan at kapihan. Sa mga Bisaya namin natutunan ang pagtanim ng mga niyog at kape.

Ni se mafa yem benwu gunu tekuy nù bẽ Mindanaw. Gel mon le yó kem tau tanay gdek bẽ ni bẽ Mindanaw kem tau lemwót fi leged. Bẽ yem kegdek le wen se bélé le menwu bẽ kilil mohin ne wen se mógów elem bulul.

Okóm gel mon yó kem tau gel hemnagi udél, yó hol tanay tau gdek bẽ Mindanaw yó kem tau Mhubù. Tehe yu ekni tek sotu udél tau Mhubù, okóm ni kmoen ni tey dẽ kay udél Mhubù, abay se yem udél tau sal gel metles ke sok deng gel legen.

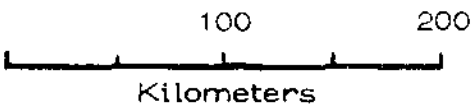
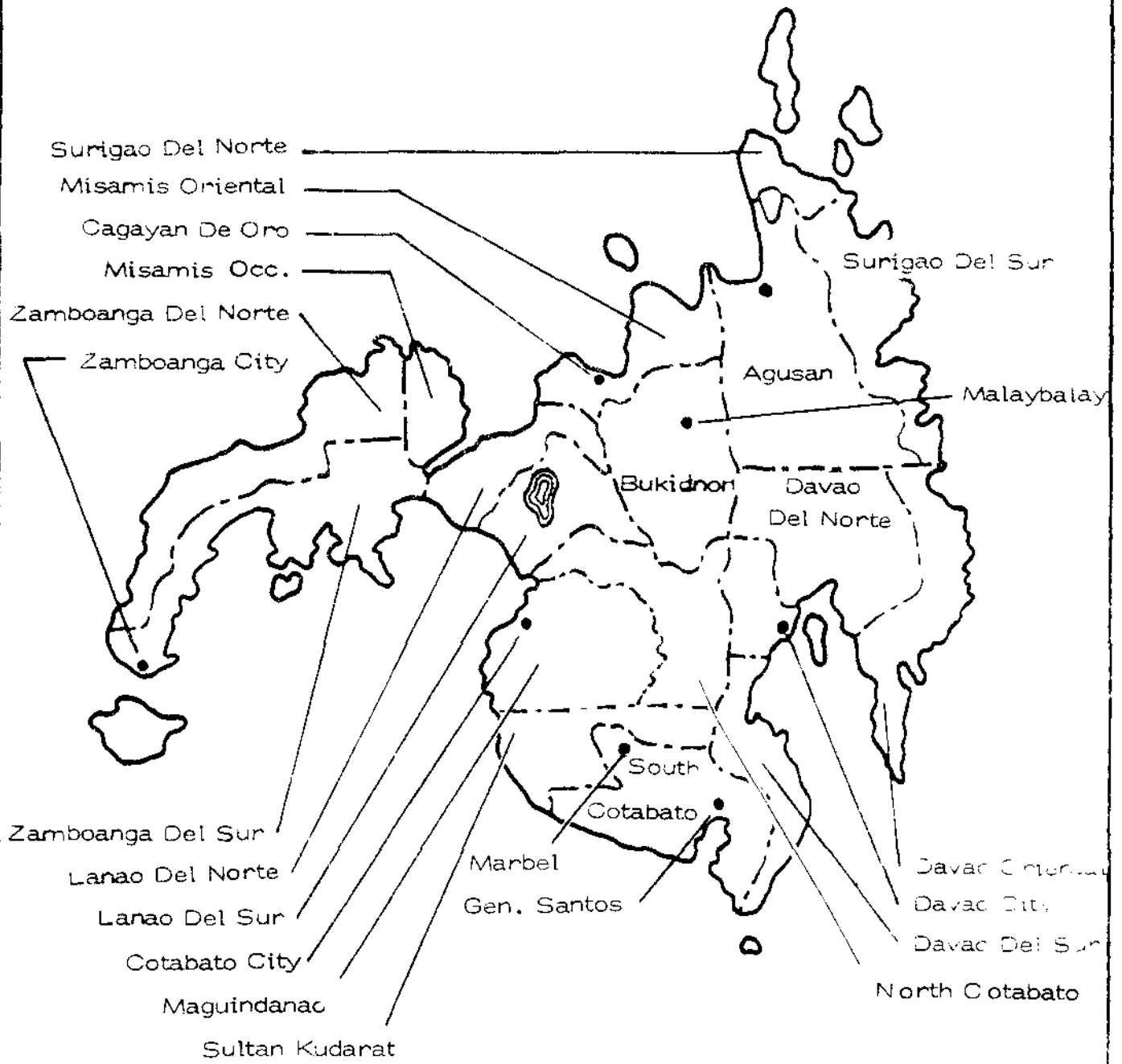
Ni kmoen ni tey deng dẽ kay tau menwu bẽ Mindanaw, lumun kem Kalagan, kem Tboli, kem Blaan, kem Subanon, kem Tiduday ne kem newen, duhen kem Madanaw ne kem Megindanaw. Yó hol lomi tau gdek bẽ Mindanaw duhen yó kem Bsaya.

Mapa ito ng Mindanaw na aming tinitirhan. Matagal nang panahong may naninirahang tao rito sa Mindanaw. Ang mga unang tao raw na dumating dito sa Mindanaw ay galing sa mga bansang nasa dakong timog namin. Ang ilan sa kanila ay naninirahang malapit sa baybayin ng dagat; ang iba naman ay naninirahan sa mga bundok.

Nguni't ayon sa mga lingguwista, ang unang taong dumating sa Mindanaw ay ang mga Manobo. Sa ngayon, marami nang mga wikang Manobo sapagka't laging nagbabago ang wika ng anumang uri ng tao.

Sa kasalukuyan, maraming iba't ibang uri ng mga taong naninirahan sa Mindanaw, tulad ng mga Kalagan, Tboli, Blaan, Subanon, Tiruray at mga muslim na Maranaw at Magindanaw. Ang mga Bisaya ang kahuli-hulihang mga taong dumating sa Mindanaw.

MINDANAO

Bè nim mafa ni ton kuy yem klamangen Mindanaw, yem sotu hungul benwu bong nù lem Filifinas. Lemwót bè yem tey klamang yem Mindanaw, lel yó kem tey dê kay tau nù lemen, yó nmò yem tau hol geta bè Filifinas, sfolò fat benwu gunun emólól du yem klamangen. Boluyen du yem na sotu nólólen yó, flebinsya (provincia). Ne wen tau néléken mò mogot ket flebinsya, ne yó boluyen yem tau mogot du, Gebenol (governor).

Yó boluyen yem kut flebinsya, Kutabotu (Cotabato), yem gel mon tekuy Kmutà Botu. Lemwót bè yem tey klamangen nim Kutabotu, tlu flebinsya bud gunu le e mólól du, Kutabotu Fi Debwak (North Cotabato), Kutabotu Fi Leged (South Cotabato), ne Sultan Kudarat (Sultan Kudarat). Ne tekuy kem Tboli menwu lem Kutabotu Fi Leged, ne Lembol (Marbel) yem benwu bong gunuhen nù yem gebenolen.

Ne balù yó kem flebinsya, bud nólól le anì mahil mogot yó kem tau nu lemen. Yó boluy le yem ket ólólen, munisifyu (municipio). Wen tau nélék le mò mogot du ket munisifyu, yó boluyen Miyol (mayor).

Bè 1974 yem kwen munisifyu bè Tboli, ne Kmotu gunuhen nù yem miyol mogot du ne yem fsinaen. Hyu wen fsinà bè yó gunù mbot surat ne gunù bud ma surat snéen.

Bè yem tehe kul kegen du yó kem tehe fù tekuy, són mò le tendo sefngayaw, ne tendo le gel megef tau mò heseke le. Okóm ni kmoen ni yem deng kwen kukum, laen dù tau hol bud mò du ne yem sefngayaw.

Sa mapang ito, nakikita natin ang buong pulo ng Mindanaw. Ang Mindanaw ay isa sa mga pinakamalaking pulo sa Pilipinas. Dahilan sa napakalaki ng Mindanaw at maraming iba't ibang uri ng taong naninirahan doon, hinati iyon ng pinakapuno ng Pilipinas noon sa 14 na purok. Tinawag niyang lalawigan ang bawa't purok. Pumili siya ng isang taong makapamumuno sa bawa't lalawigan at tinawag niyang Gobernador ang taong iyon.

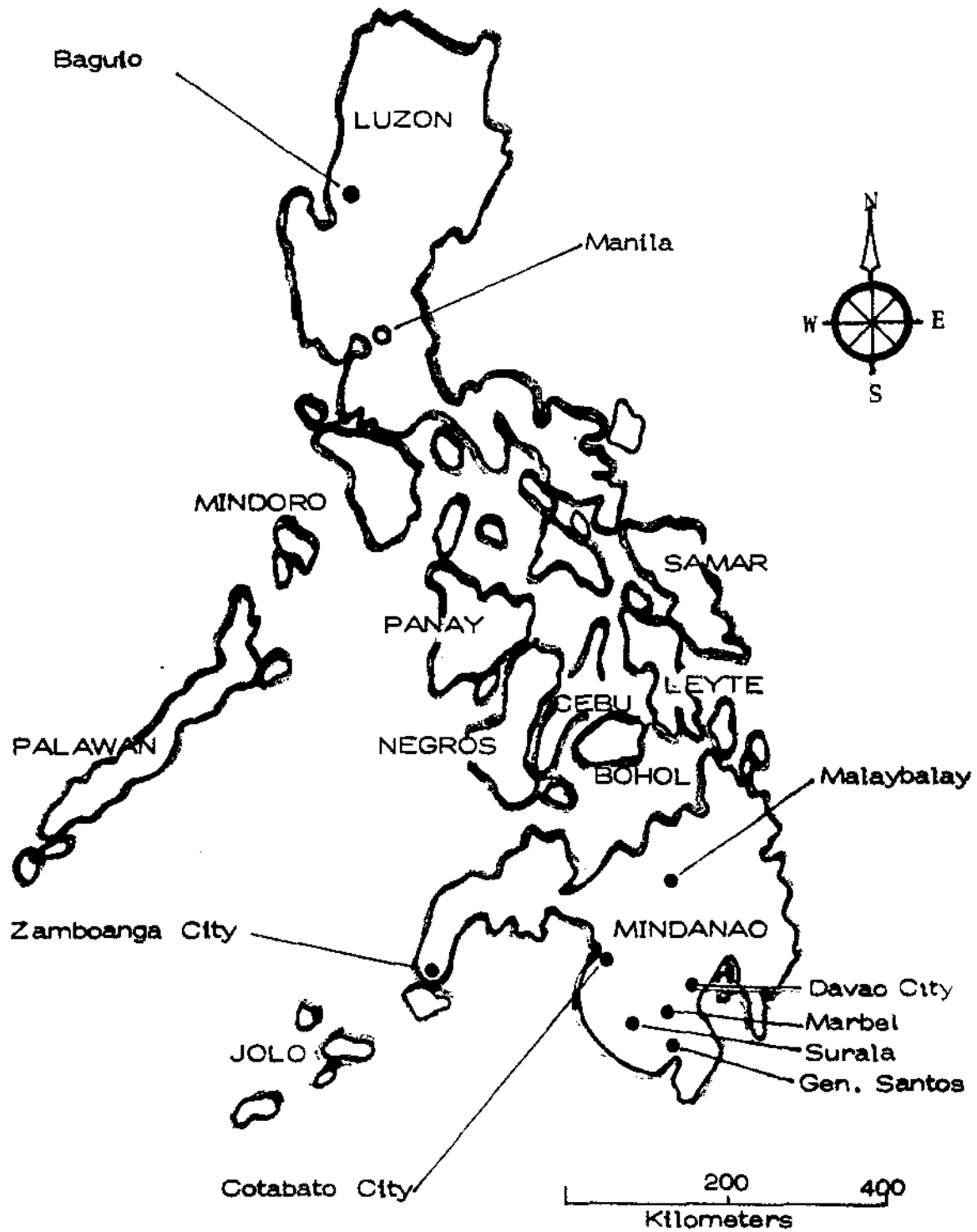
Cotabato ang tawag sa aming lalawigan. Dahilan sa napakalaki ng Cotabato, hinati iyon sa tatlong lalawigan--Hilagang Cotabato, Timog Cotabato, at Sultan Kudarat. Sa Timog Cotabato kami nakatira at sa Marbel na siyang kapitolyo naroon ang tanggapan ng Gobernador.

Ang mga lalawigan man ay hinati-hati pa ring muli upang madaling pamahalaan ang mga tao roon. Alkalde ang tawag sa taong piniling mamahala sa bawa't munisipyo.

Noong 1974, itinatag ang Munisipyo ng Tboli. Sa Kmotu naroon ang tanggapan ng alkalde. Narron din ang aming sariling tanggapan ng koreo.

Noong kapanahunan ng aming mga ninuno, kami-kaming mga Tboli ay nagsasalakayan. Ang mga nakidnap namin ay aming inaalipin. Nguni't ngayong mayroon nang batas ng pamahalaan kaming sinusunod, naglubay na ang pagsasalakayan namin.

PHILIPPINES

Ni se yem mafa yem klanang benwu tekuy Filifinas (Philippines). Nim benwu tekuy ni, wen hitu libu hungul benwu te mohinen, gomong nim benwu tekuy ni. Lewu hungul benwu lembang nu lem nim Filifinas ni, Lusun ne Mindanaw. Yó kem hungul benwu blóng le Lusun ne Mindanaw, Besayas boluyen. Yó se gunu le lemwót kem Bsaya.

Yem ngã hungul benwu getsik bè kem dumuhèn boluyen Flawan. Nim Flawan ni, tey dê kay koyuhèn ne bnesen dalang se yó kem ógóf nù bè yó, là kô gel tonem du bè dumu benwu.

Yó kem tau Tegalug, lemwót le bè yó kem benwu moni bè Mnilà (Manila) kul. Dalang se yó kem Lekanu, lemwót le bè kilil mohin moni bè yem benwu bong boluyen Bagyu (Baguio).

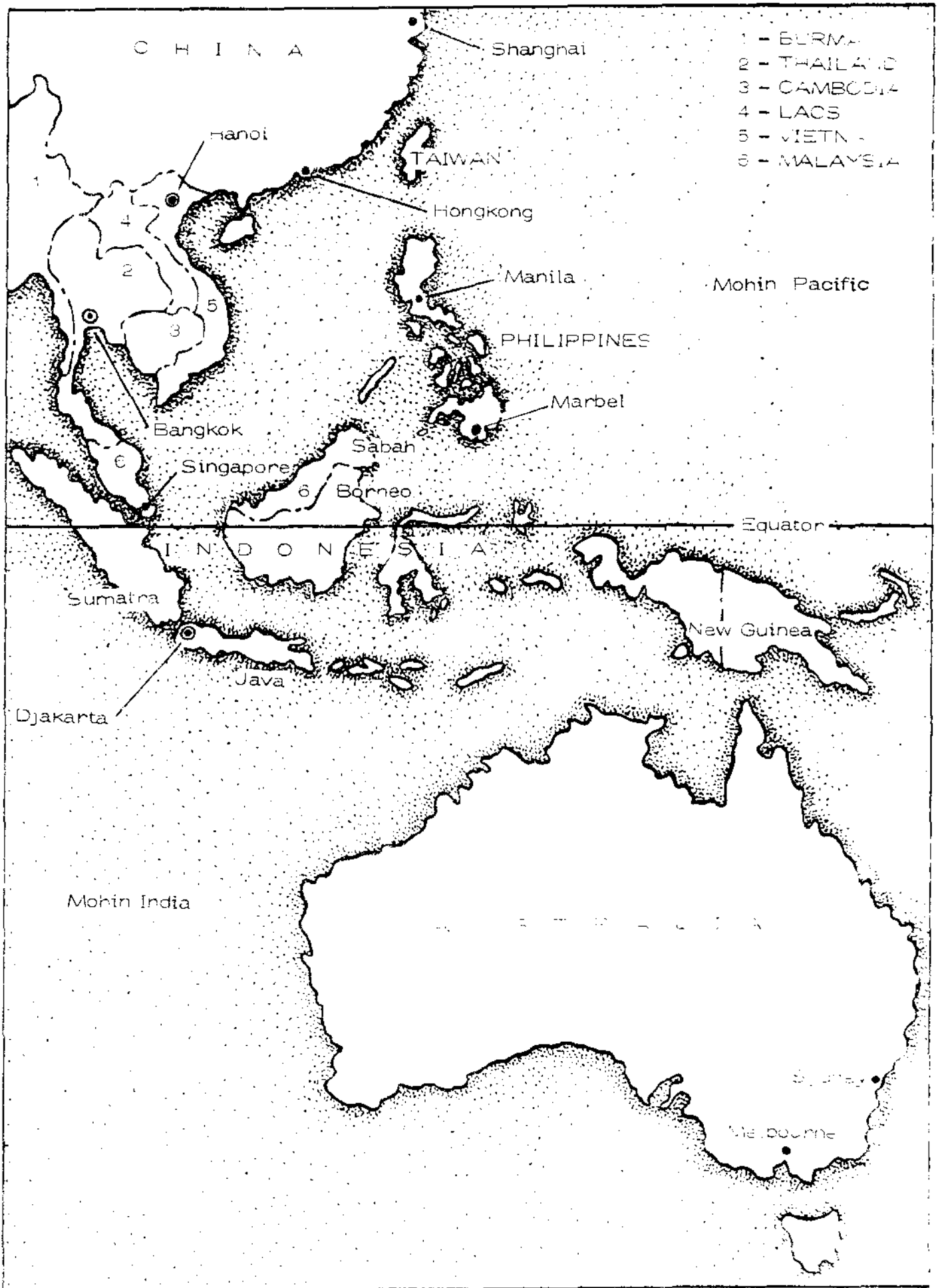
Bè yem benwu Filifinas ni, mukas lematu kay tauhen, hlò stólóng udél le. Okóm kdê tekuy hono tau Filifinu.

Mapa ito ng ating bansang Pilipinas. Binubuo ito ng may pitong libong mga pulo. Ang Luzon at ang Mindanaw ang dalawa sa pinakamalalaking pulo. Sa mga pulo sa pagitan ng Mindanaw nakatira ang mga Bisaya.

Palawan ang pangalan ng makitid na pulong nakahiwalay sa ibang mga pulo. Sa Palawan makakatagpo ng iba't ibang uri ng punungkahoy, halaman, at mga hayop na hindi matatagpuan sa ibang mga pulo sa Pilipinas.

Sa malapit sa lungsod ng Maynila naninirahan ang mga Tagalog. Sa baybay-dagat ng Luzon na malapit sa lungsod ng Baguio naman naninirahan ang mga Ilokano.

Mahigit sa isang daan marahil ang wika dito sa Pilipinas. Nagkakaiba't iba man ang ating mga wika, Pilipino pa rin tayong lahat.

Bê nim mafa ni, ton tekuy bê ni yô kem tólóng benwu dumu kuy sebét. Yô ni moni bê Filifinas, yem benwu Bolniyu (Borneo). Yem benwu Bolniyu, lewu benwu mfun du, Malésya ne Indunisya (Indonesia).

Yem benwu Indunisya, tey benwu bong, ne tey dê kay udél nù ni. Okóm sotu udél hol dnalang yô kem kdéen tau mnagi bê yô, boluyen Bahasa. Ke bélé te kut, Tegalug yem gel hennagi te. Tu kem tau ditu lumun tô tau bélé te snéen kul kmô.

Bê nim mafa ni yem sotu benwu ali bong bê ni boluyen Ostdilya (Australia). Okóm balû yem kbongen, sôn bê kilil mohin gunu le nù kem tauhen. Abay se là hyu menwu taken yem benwu yô, hono bulul kfung. Là kôen hyu ne e tmiba duhen ke mô hulu bê yô. Yem hol tanay tau nù bê yem benwu yô, yô boluy le Abudyinis (Aborigines). Yô kem tau yô, tey le hulung mebel ken bê yem benwu kenfung yô. Ni kmoen ni ali wen tau tehe lemwôt bê Inglan (England) ekni baling mból bê yô, ne wen se lemwôt bê Yudof (Europe), hede Inglis udél le.

Wen sotu benwu moni bê Ostdilya boluyen Nu Gini (New Guinea). Nim Nu Gini ni, nfun Indunisya dolihen. Bong dolihen, nogot tau Nu Gini.

Wen se kem dumu benwu dumu kuy sebét. Wen se benwu Kemyunis, wen la. Yô benwu Kemyunis le, Tsina (China), Betnam (Vietnam), Laus (Laos) ne Kembudya (Cambodia). Yô benwu là Kemyunis le, Malésya, Taylan (Thailand), Bulma (Burma), Indunisya ne Singgafol (Singapore).

Makikita rito sa mapang ito ang mga bayan at ang mga bansang nasa paligid ng ating bansang Pilipinas. Ang Borneo ang pinakamalapit na pulo sa Pilipinas. Dalawang bansa ang nagmamay-ari sa Borneo. Ang isang bahagi na Borneo ay sa Malaysia at ang kabila naman ay sa Indonesya.

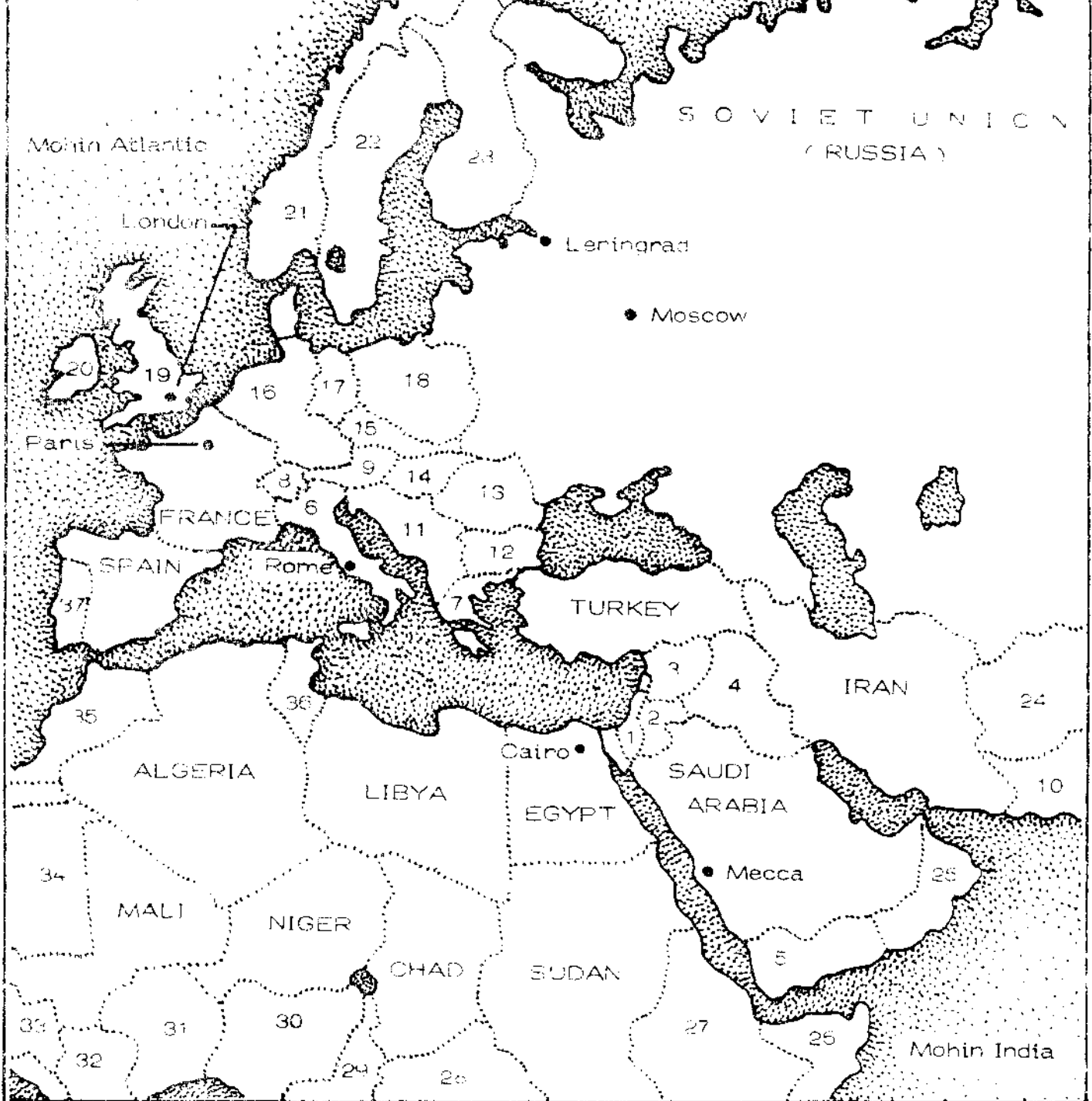
Ang Indonesya ay isang napakalaking bansa. Binubuo ito ng napakaraming wika. Bahasa Indonesya ang pambansang wika. Kamukha nating mga Pilipino ang mga tao sa Indonesya.

Ang bansang Awstralya ang pinakamalaking bahagi ng lupaing nakikita natin dito sa mapang ito. Bagama't napakalaki nito, sa baybay-dagat nakatira ang karamihan sa mga tao rito sa dahilang tigang ang dakong loob ng Awstralya. Hindi angkop na pagsakahan ang tigang na lupain sa dakong iyon. Gayon man, sanay na sanay sa paghahanap ng pagkain sa tigang na lupaing iyon ang mga taong tinatawag na Aborigines sa siyang kauna-unahang mga taong nanirahan sa Awstralya. Mga dayuhang nanggaling pa sa Inglatera at Europa noong una pa ang karamihan sa mga naninirahan sa Awstralya ngayon. Ingles ang wikan ginagamit nila.

Ang New Guinea ang pulong pinakamalapit sa Awstralya. Nasasakop ng Indonesya ang kanlurang bahagi noon samantalang isang bansang nagsasarili naman ang silangang bahagi.

Ang Malaysia, Singapore, Taiwan, Tsina, Vietnam, Laos, Demokratikong Kampuchea, Thailand, at Burma ang iba pang mga bansa sa mapang ito. Karatig bansa natin ang mga ito. Ang Tsina, Vietnam, Laos, at Demokratikong Kampuchea ay mga bansang kumunista. Ang Malaysia, Thailand, Burma, Indonesya at Singapore ay pawang mga bansang hindi kumunista.

1 - ISRAEL	15 - CZECHOSLOVAKIA	26 - SOMALIA
2 - JORDAN	16 - WEST GERMANY	27 - ETHIOPIA
3 - SYRIA	17 - EAST GERMANY	28 - CENTRAL AFRICAN REPUBLIC
4 - IRAQ	18 - POLAND	29 - CAMEROON
5 - YEMEN	19 - ENGLAND	30 - NIGERIA
6 - ITALY	20 - IRELAND	31 - GHANA
7 - GREECE	21 - NORWAY	32 - IVORY COAST
8 - SWITZERLAND	22 - SWEDEN	33 - GUINEA
9 - AUSTRIA	23 - FINLAND	34 - MAURITANIA
10 - PAKISTAN	24 - AFGHANISTAN	35 - MOROCCO
11 - YUGOSLAVIA	25 - OMAN	36 - TUNISIA
12 - BULGARIA		37 - PORTUGAL
13 - ROMANIA		
14 - HUNGARY		

Bê yó kem lafin gna, ton tekuy yem mafa yem klamang benwu Asya ne klamangen benwu Yudof, ne ton kuy doli benwu Aflika (Africa), benwu yó kem tau hitem. Tey dê benwu nù lemen yem mafa yó, ne ket benwu sal stólóng kay tauhen. Yó benwu alì lamang bè kdéen Hdusya. Sotu gel boluy le du snéen Subyét Yunyun (Soviet Union).

Wen sotu benwu malù bong, benwu yó kem Insik boluyen Tsina. Yem benwu Tsina, tey genged tauhen, botong lemibu katihen tau nù du.

Benwu Indya (India) sotuhon alì genged tauhen, benwu yó kem Bumbay.

Wen sotu bulul alì tahà bè kdéen bulul bê klamangen benwu boluyen Ebédés (Everest). Bê benwu Nifal (Nepal) gunun nù, bè blóng benwu Tsina ne benwu Indya gunum mton du. Yó ktahaen yem bulul yó, syóm libu mitduhen. Ke hendemem bè Mélé Botu, tek tlu libu mitduhen kun ktahà eta, tlu dulóken tahà Mélé Botu he kun ktahà Ébédés. Okóm tey mgel mkaf du kun yem Ébédés abay se alì tnaw taken.

Sa mga naunang pahina, ipinakita ang mga lupain sa Asya at Europa at ang isang bahagi ng Aprika. Ang iba pang mga bansa, lungsod at uri ng tao ang ipinakikita naman dtio sa mapang ito. Ang Rusya ang pinakamalaking bansa rito na tinatawag ding Unyong Sobyet. Malaki rin ang Tsina. Ang Tsina ay isang bansang may napakalaking populasyon. Isang bilyon ang bilang ng mga tao rito. Ang Indiya ay isa pa ring bansang may napakalaking populasyon.

Sa pagitan ng Tsina at ng maliit na kaharian ng Nepal ay matatagpuan ang pinakamataas na bundok sa buong mundo. Everest ang tawag sa nasabing bundok. 9,000 metro ang taas noon kung susukatin natin iyong mula sa baybaying pataas. 3,000 metro lamang ang Kalatungan na siyang bundok na pinakamalapit dito sa atin. Kung pararamihin natin sa tatlo ang taas ng Kalatungan, ang magiging kabuuan noon ang taas ng Everest. Mahirap marating ang ituktok ng Everest sapagka't napakalamig doon.

Bê desdef yem benwu Indya, kul benwu yó kem tau Sawdi Adabiya (Saudi Arabia). Bê yó gunun nú yem benwu Mika (Mecca) yem benwu al' bong muhen bê yó kem kdê Newen. Ni kem Newen bê Filiifinas, tey le móyô mógôw etu bê Mika abay se ke deng le gu bê yó, baling le Hadyi ne, ne vó gel sloung le, yem sloung suub bukay, ne tey sensadat yó kem kul duma Newen snéen abay se deng ton le yem tehe benwu vem tau gunun lemwót yem kul kehtahu boluyen Muhamad, ne yem gunú gunu le taaba ebê Ala yem kul Dwata, boluyen Kaaba.

Bê nim mafa ni ton tekuy yem benwu Yudof, ne tey dê benwu glem lemen. Yó boluy le, Sfin (Spain), Edans (France), Inglan, Dycelmani (Germany), Itali (Italy) ne Gdis (Greece). Nú bê Itali yem sotu benwu bong boluyen Hdom (Rome). Bê yó gutuhen nú yem tau mon le Fof (Pope). Nim Fof ni hel gunu le kmulu yó kem Fadi ne kdê kem tau Ketuliku.

Bê Sfin guau le gu lemwót yó kem tau Ketsilâ.

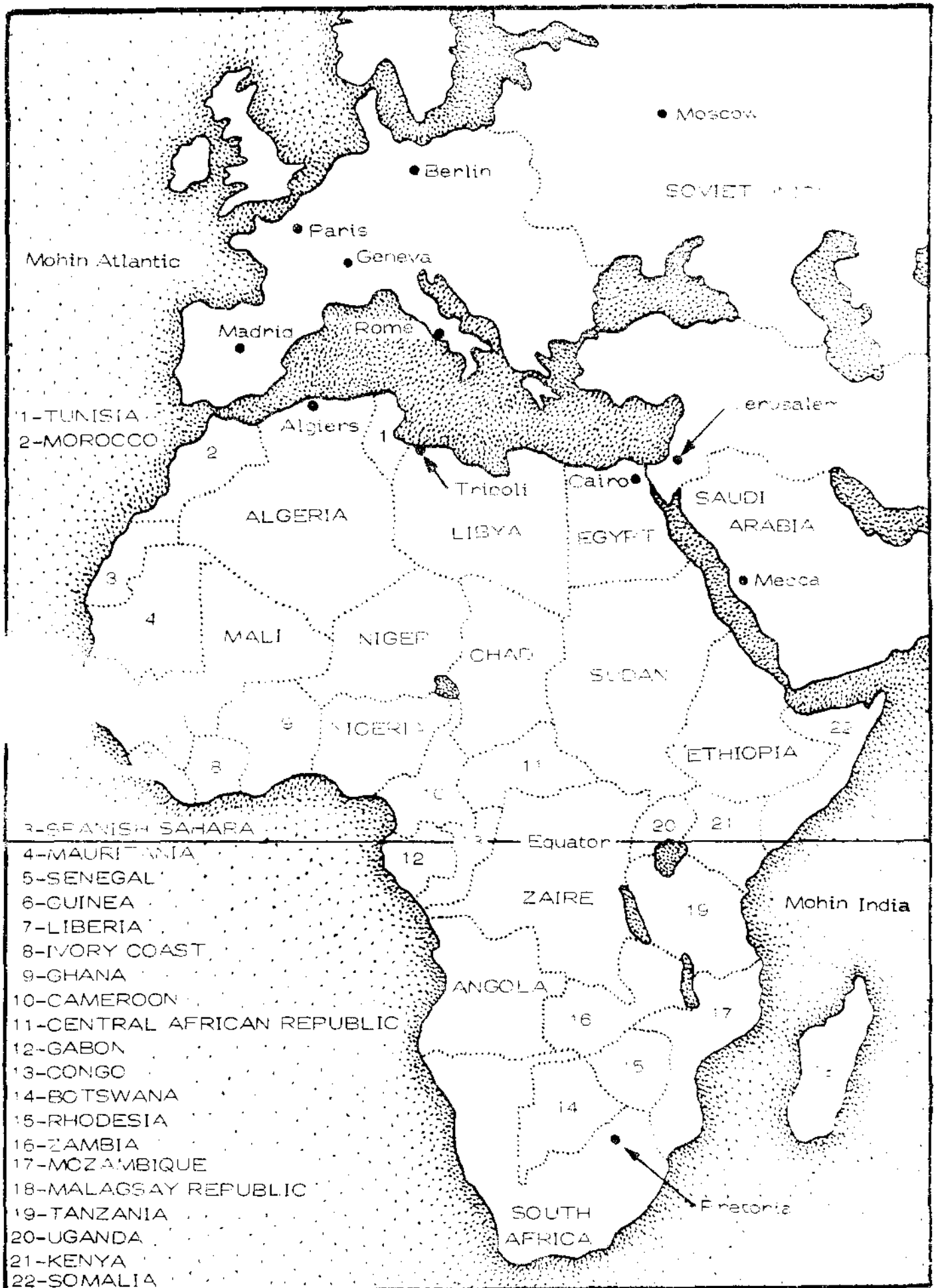
Bê Yudof se gunu le lemwót yó kem tehe fú yó kem Mlikan Bukay. Ne ket benwu sal stólóng udéi le. Okóm ni kuoen ni tek sôn Inglis ne udéi kem Mlikan Bukay.

Sa dakong kanluran ng bansang Indiya ay makikita ang bansang tinatawag na Saudi Arabia. Dito matatagpuan ang Mecca. Katangi-tangi para sa mga Maranaw, Magindanaw at ibang mga Muslim ang lungsod ng Mecca. Malaki ang hangarin ng mga Muslim dito sa Pilipinas na makarating sa Mecca sapagka't sa ganoong paraan sila nagiging Hadji. Hadji ang tawag sa mga nakarating na at nakakita ng lungsod ni Muhammed at ng bantog na sambahang tinatawag na Kaaba. Kapag ang isang Maranaw o Magindanaw ay naging Hadji, nakapagsusuot siya ng puting turban at nagiging mataas ang pagpapahalaga sa kaniya ng kaniyang mga kapuwa Muslim.

Makikita pa rin sa mapang ito ang Europa. Ang Espanya, Pransya, Inglatera, Alemanya, Italya at ang bansang Griyego ang ilan sa mga bansa sa Europa. Sa bansang Italya matatagpuan ang Roma na siyang pinakatanyag na lungsod. Sa Roma naman nakatira ang Papa na siyang pinakapuno ng relihiyong Katoliko at ng mga pari.

Makikita pa rin dito ang bansang Espanya na siyang pinanggalingan ng mga Kastila.

Sa Europa galing ang ninuno ng mga Amerikano. Iba't iba ang wika ng mga ninuno nila noon nguni't ngayon ay Ingles na lamang ang ginagamit ng mga Amerikano.

Bè nim mafa ni, ren te yem sotu tey benwu bong boluyen Aflika. Nim Aflika ni, yó se kul benwu yó kem tau hitem. Bè yem tehe yu ekni, wen kem tau gel kemfê kem tau bè Aflika. Yó ma le kul gel hbalù le la bè Medika (America) mō hesek. Yó gunum mon ali dē tau hitem nū bè Medika ni kmoen ni. Okóm ni ne là bud le ghesek. Bè yem là bud keghesek le, là holen wen bélé le bud mulék ebè kul benwu bè Aflika. Yó kem bud mulék bélé le, tódo sotu benwu gunu le nū ni kmoen ni. Yó boluy benwu le Lebēdiya (Liberia) okóm glem lem Aflika snéen.

Wen se benwu bè Aflika hol lumun yem kmō kdaw dini bè Filifinas yem kmō kdaw ditu. Senged se kmō kkinien, ne senged se kmō kkulónen abay se tódō minggel kegekfaen ebè kdaw yem benwu tekuy. Là kócn megetles yem kmō kdaw bélé tekuy. Ke tengelem yem mafa, wen kulés bè sóólen. Yó boluyen yem kulés yó, ikwatol (Equator). Yó kem benwu geblà bè ikwatol, yó se kem benwu tilob kegekfa le ebè kdaw.

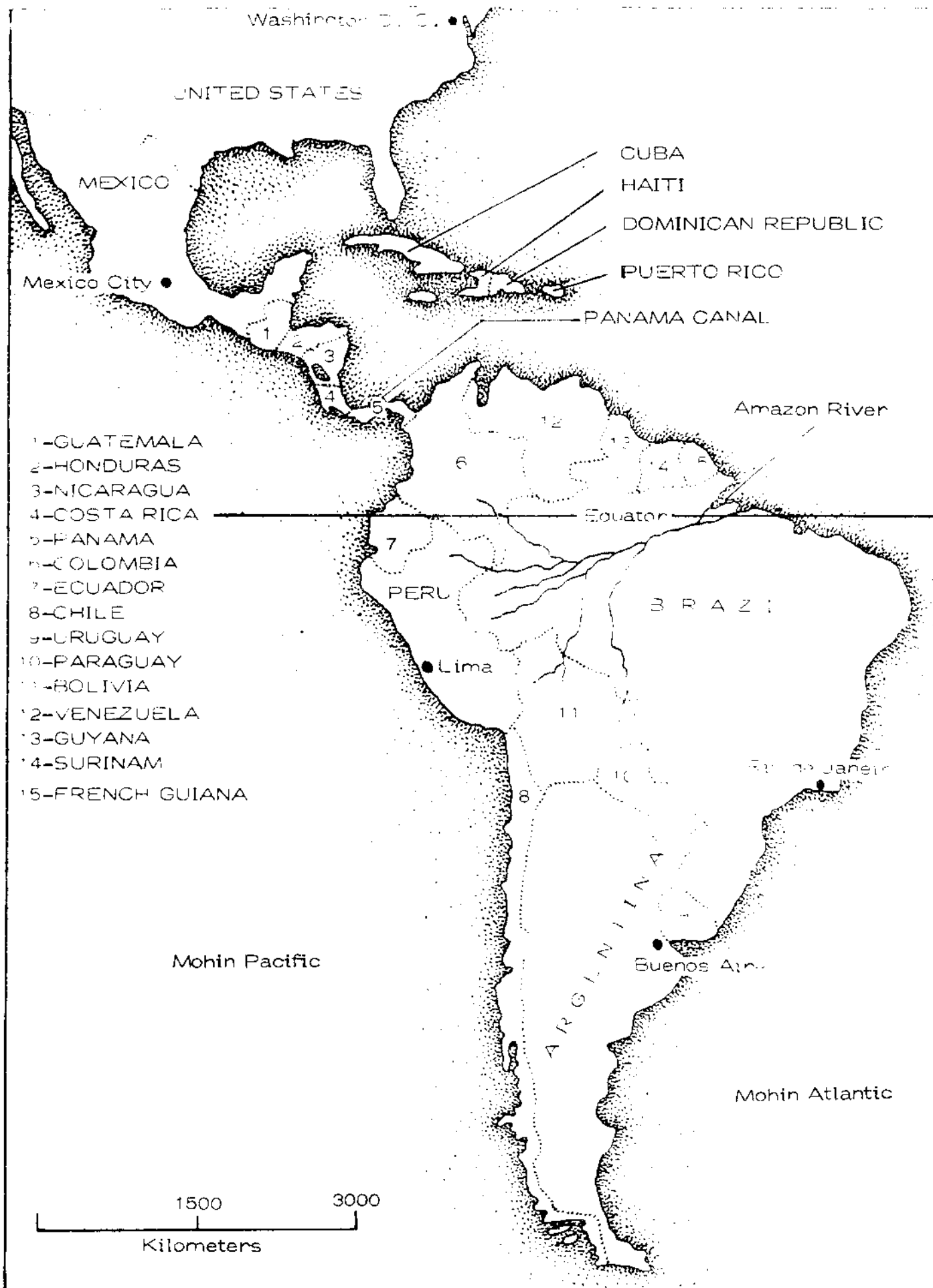
Bè sembwak yem benwu Aflika, hono benwu kfung. Laen kō dù bnes tmowok bè yó. Yó boluy le yó kem benwu kenfung yó, Aldyidiya (Algeria), Libya ne Idyif (Egypt). Yem benwu yo boluyen Kfung Sehada (Sahara Desert).

Makikita sa mapang ito ang Aprika na isang bansang malaki. Dito nanggaling ang mga taong maiitim. Kung nakakakita kayo ng mga sundalong matatangkad at maiitim, naangangahulugan itong nagbuhat sila sa angkan ng mga Aprikano.

Noong unang panahon, may mga aliping nagsitungo sa Aprika. Sa Amerika dinala ng mga Aprikano ang mga aliping ito at doon sila ipinagbili. Ito and dahilan kaya maraming negro sa Amerika ngayon at sa dahilan pa ring nang palayain ang mga alipin sa Amerika, kaunti lang ang bumalik sa Aprika. Yaong mga nagsibalik ay nasa bansang Liberya ngayon.

May mga bansa sa Aprika na katulad na katulad ng ating klima rito sa Pilipinas. Ang mga ito ay yaong mga bansang malapit sa ikweytor. Ang ikweytor ay ang guhit na nakikita natin sa mga mapa. Ang guhit na ito ang nagtuturo sa atin ng bahagi ng mundo kung saan tuwirang nakatapat ang araw. Dahilan sa ang lugar na nasa ekweytor ay tuwirang nakatapat sa araw, mainit at maulan doon.

Mayroon ding mga lupain sa Aprika na tigang na tigang. Disyerto ang tawag sa mga iyon. Walang anumang uring halaman ang tumutubo roon sapagka't bihira roong umulan. Ganoon ang mga lupain sa Algerya, Libya, at Ehipto. Disyertong Sahara ang tawag sa mga tigang na tigang na bahagi ng lupain sa mga nabanggit na lugar.

Ke lemwóti bẽ Yudof duhen ke bẽ Aflika, ke lanem mifal mohin bong Atlantik gsuti bẽ Medika, benwu yó kem Mlikan Bukay.

Wen tehe tau gnan ekni lemwót bẽ Yudof, hol tanay mifal du nim mohin bong ni, gdek bẽ Medika, yó boluyen Lif Ediksun. Okóm yó kem tau bẽ kun benwu, là kem dog hendem le du yem kun kógów yó. Bẽ yem ali kegenen là buden kem nù bẽ nawa le ne yem benwu tehe gunu Ediksun gu.

Bẽ yem halay 1492 wen sotu tau boluyen Klistufel Klumbus lemwót bẽ Sfin, du tmodol mifal yem mohin bong Atlantik. Medika se kun gunu gdek, bẽ yem ngà hungul te mohin boluyen Hisfanyula. Ni kmoen ni yem benwu yó deng tles boluyen, Duminiken Hdifeblik (Dominican Republic).

Yem benwu Medika tey lamang se kun, ne tey dê benwu nù lemen. Ni kem Mlikan Bukay dini bélé tekuy, bẽ Medika se kul benwu. Okóm sotu hud gel boluyen yem kul benwu, Yunaytéd Stét bẽ Medika (United States of America).

Kung iiwan natin ang Europa at Aprika at tatawid tayo sa Dagat Atlantiko, makararating tayo sa lupaing tinatawag na Amerika. Si Leif Erikson ang kauna-unahang taong tumawid sa Dagat Atlantiko at nakarating sa Amerika. Hindi binigyang pansin ng ibang mga tao sa Europa ang ginawa niya. Kaya't dumaan ang napakahabang panahong walang nakaaalam na mayroon palang bansang tinatawag na Amerika.

Noong taong 1492, isang nanggangalang Christopher Columbus ang naglayag sa Dagat Atlantiko at napadpad siya sa pulo ng Hispanyola na ngayon ay tinatawag na Republika Dominikano.

Ang Amerika ay isang napakalaking lupain na binubuo ng iba't ibang mga bansa. Estados Unidos ang tawag sa bansa ng mga Amerikanong kilala nating na naririto sa Pilipinas. Nguni't marami pa tayong dapat malaman tungkol sa Amerika.

Yem benwu alì lamang bè mafa ni, boluyen Medika Fi Leged (South America). Yem sota benwu glem lemen boluyen Blasil (Brazil). Yó udél yó kem tau bè Blasil, Foltugis. Okóm tey dê kay tau Indyan nù bè yem benwu yó, ne dê kay udél le snéén, bede lem dlag gunu le nù hilol yem tey éi bong bè klamangen benwu le boluyen Amasun.

Bè yó kem dumu benwu bè yem benwu bong yó, lumun Beniswila (Venezuela), Kolombiya (Colombia), Ekwadol (Equador), Fidu (Peru), Tsili (Chili), Bulibiya (Bolivia), Fedegway (Paraguay), Udugway (Uruguay) ne Algintina (Argentina), tek sôn udél Ketsilà yem mò udél le. Abay se yem tanay tau mógōw ebélê le, lemwót bè Sfin, benwu yó kem Ketsilà. Yem tau mogot kul, tau lemwót bè Sfin. Senged se dini ekni bè Filifinas, tehe wen se tau lemwót bè Sfin mógōw edini ne e mogot tekuy.

Okóm bè tu kem dumu benwu nogot Ketsilà, tey kesgida le yó kem tau Ketsilà mogot kul. Ngang le mit kul sgida efet le mdó yó kem Ketsilà. Wen sota tau alì lóbô fen malak yó kem tau ditu, mit sgida bè yó kem Ketsilà boluyen Simun Bulibal. Laen kô gmò le béléen yó kem Ketsilà. Timbow deng kesgida le tódô le baling mò sota hungul benwu se kul le Bulibal.

Ang malaking lupaing itong nasa mapa ay ang Timog Amerika. Binubuo ito ng maraming mga bansa. Brazil ang tawag sa napakalaking bansang nakikita natin dito. Portuges ang wikang ginagamit ng mga tao sa Brazil. Nguni't maraming iba't iba pang mga wika ng mga Indyan na ginagamit ng mga naninirahan sa mga gubat na malapit sa malaking ilog na tinatawag na Amazon.

Kastila naman ang wikang ginagamit sa ibang mga bansang tulad ng Venezuela, Colombia, Ekuwador, Peru, Tsile, Bolibya, Paragway, Uruguay, at Argentina. Katulad ng ating bansang Pilipinas, sinakop din ng mga Kastila ang mga bansang nabanggit. Ang mga Kastila ang kauna-unahang tao mula sa Europa na nakapasok sa mga bansang ito. Pagkaraan ng mahabang panahong pagiging alipin ng mga Kastila, naghimagsik ang mga tao laban sa kanila. Pagkatapos, nagtayo sila ng bagong mga bansa. Si Simeon Bolivar ang kinilala nilang bayani noong mga panahong iyon sapagka't naging napakatagumpay niya sa pakikipaglaban sa mga Kastila.

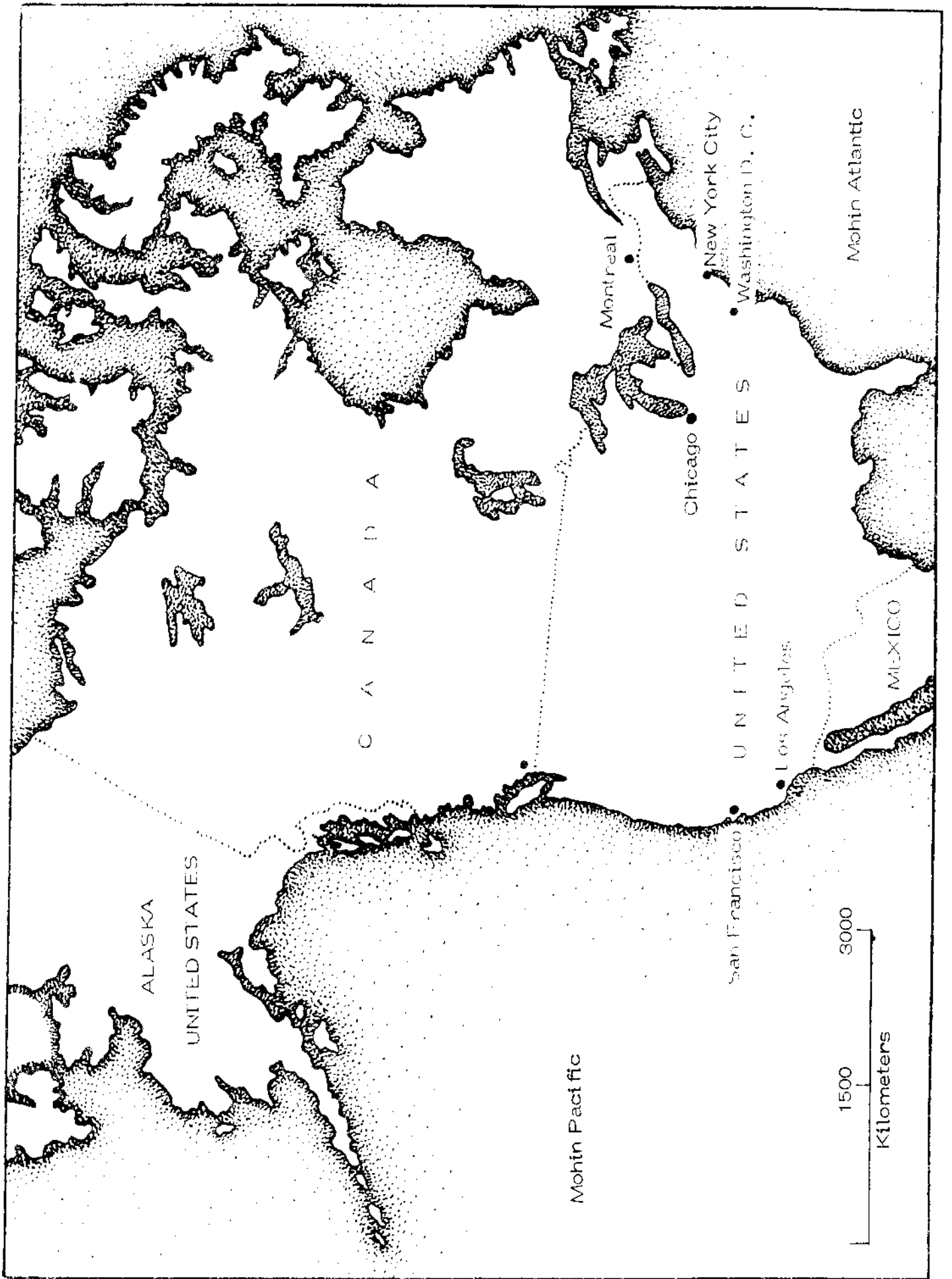
Wen soton ngà benwu bè sóól yem Medika Fi Leged ne yem Medika Fi Bwak (North America) boluyen yem Medika Fi Sóól (Central America). Wen ngà benwu glem lem yem Medika Fi Sóól boluyen Fenama (Panama). Bè yó gunun nù yem tey kanal bong boluyen Fenama Kanal. Nim kanal bong ni, tehe nmò yó kem Mlikan bukay ekni. Yó gunu le mò du abay se bè yó gunun mahil ke mógów le edoli benwu yó kem kafal. Gu laanen là deng wen yem kanal yó, ke wen kafal lemwót bè doli benwu móyô mógów bè dumu benwu, ke là na le na tmakas he hilol yem benwu bong Medika Fi Leged, là kô le géhél gefet.

Yem benwu Meksiku (Mexico) tey tótól dini bè Filifinas abay se yem benwu yó tehe nogot kem Ketsilâ ekni. Gel wen kafal lemwót ditu gel mógów ebélê tekuy dini. Yó gunun wen ksilâ dini, tehe lemwót ditu. Yó gunun wen manggâ ditu, tehe lemwót dini. Yó gunu le moluy du Manggâ Mnila.

Sentral Amerika ang tawag sa makitid na lupain na nasa pagitan ng mga bansang Timog Amerika at Kanlurang Amerika.

Noong unang panahon, gumawa ang mga Amerikano ng kanal upang maraanan ng mga barko. Matatagpuan ang kanal na ito sa bansang tinatawag na Panama. Noong wala pang kanal, kinakailangan pang lumigid sa Timog Amerika ang mga barkong galing sa Dagat Atlantiko patungong Dagat Pasipiko. Samakatuwid, totoong matagal at mahaba ang ginagawa nilang paglalayag. Ngayon, tuluy-tuloy na ang mga barko at hindi na lumiligid pa na dumadaan sa nasabing kanal.

Tanyag dito sa Pilipinas ang bansang Mexico. Noong panahong kapuwa nasa ilalim pa ng kapangyarihan ng Kastila ang Mexico at ang Pilipinas, may mga barkong pag-aari ng mga Kastila na nagyayao't mula sa Mexico patungo sa Pilipinas. Iyan ang dahilan kaya nagkaroon tayo ng mais dito. Galing ang mga iyon sa Mexico. Iyan din ang dahilan kung kaya't nagkaroon sila ng mangga sa Mexico. Galing naman ang mga iyon dito sa atin. Manggang Maynila ang tawag sa mangga sa Mexico.

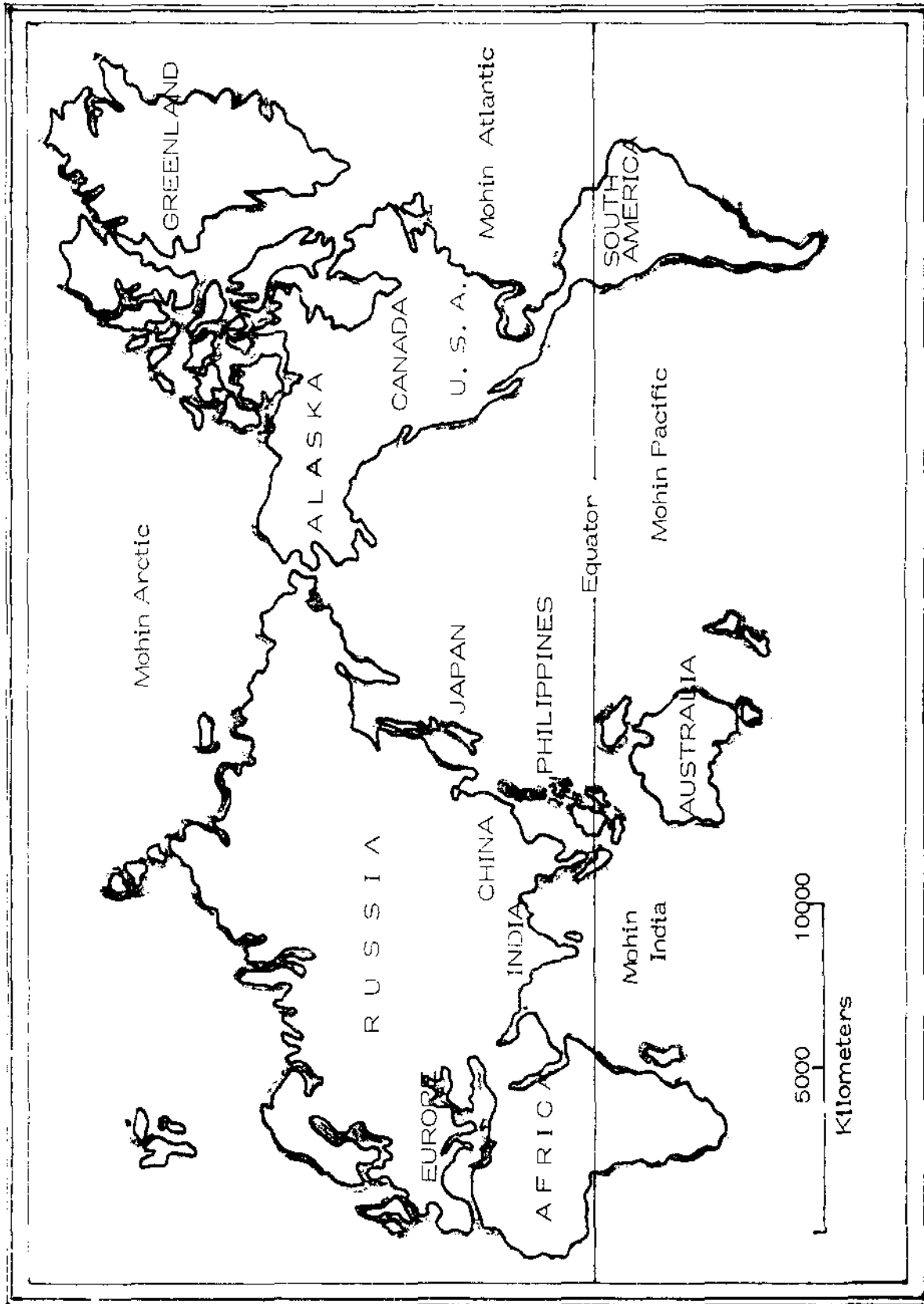
Yó alì lamang tonoken bè nim matá ni, Medika F. Debwak (North America). Lewu benwu lembang bè ni, Kanada ne Yunaytéd Stét. Bè yem tehe yu ekni nim Yunaytéd Stét ne Kanada, tehe nogot yem sotu benwu boluyen Ingran. Nim Ingran, kul benwu yó kem tau Inglis.

Okóm bè yem halay 1776, lemwót kem tau bè Stét nit le sgida kem tau bè Ingran, ne là matù le kem kun sendalu yem tau datù bè Ingran. Lenwóten bè yó tódô le mò kul kbenwu ne kul yó kem tau bè Stét. Yó boluy yem benwu le, Yunaytéd Stét bè Medika. Yó lanen yem Yunaytéd Stét yó, kessotu yó kem kdéen stét. Yó lanen yem udél stét, ke bélê tekuy, yem flebinsya.

Bè yem tehe kesfatay yó, là dog le mung yó kem tau bè Kanada, là mit le sgida bè Ingran se kul. Efet ni kmoen ni, tolo Ingran he mogot kul.

Ni kmoen ni deng tey tilob keswè le ne kem tau bè Ingran ne kem tau bè Yunaytéd Stét ne kem tau bè Kanada. Hono Inglis udél le yó kem kdê le. Okóm wen se kem tau bè Kanada mudél udél Fdén, abay se yem tanay tau mógów ebélê le lemwót bè Fdans (France).

Ang malaking lupaing nasa mapa ay tinatawag na Hilagang Amerika. Binubuo ito ng malalaking bansang Canada at Estados Unidos. Noong unang panahon, kapuwa nasa ilalim ng kapangyarihan ng hari ng Inglatera ang Canada at Estados Unidos. Nguni't noong taong 1776, naghimagsik ang mga taong naninirahan sa Estados Unidos. Nagapi nila ang mga sundalo ng hari ng Inglatera. Sa pagkakataong iyon, lumikha sila ng isang bagong bansa na tinawag nilang Estados Unidos ng Amerika. Ang mga tao naman sa Canada ay hindi naghimagsik. Nangyari iyon noon pang unang panahon. Subali't ngayon, mabubuting magkakaibigan na ang mga tao sa Canada, Inglatera at Estados Unidos. Ingles ang wikang ginagamit ng mga taga-Canada at Estados Unidos datapuwa't may mga naninirahan din sa Canada na nagsasalita ng Pranses sa dahilang ang mga naunang nanirahan sa Canada ay galing sa Pransya.

YEM KLAMANGEN BENWU TEKUY

Yem mafa ton ye bè dolihen, tu se mafa vem klamangen tonok. Tey bong yem klamangen tonok. Ke nógów te nim klamangen tonok, fat folò libu kilumitduhen nógów te.

Tehe yu ekni ke lemwót dini bélé tekuy bè Filifinas yem kafal, ke mógów ebè Medika, tlu bulónen he bè lan ominen gefet ditu. Okóm ni kmoen ni, ke hol hlafus kewóten bè ni yem tau, hlafus hayahen kegefeten ditu. Abay se monem wen ówóngdyét gunu smakay, tey metlasik kógówen.

Yem mohin tonem bè nim mafa ni, tey bong lamang senta yem tonok. Bede tey bong hyu se yem ali kbong él senta yem tonok abay se là kóen ne e hol kmulón ke là wen él nlohen, ne bong mgel bélé tekuy mò hulu. Yó se gunun tendo gel kmulón dini bè Filifinas abay se tódô kuy slibut mohin.

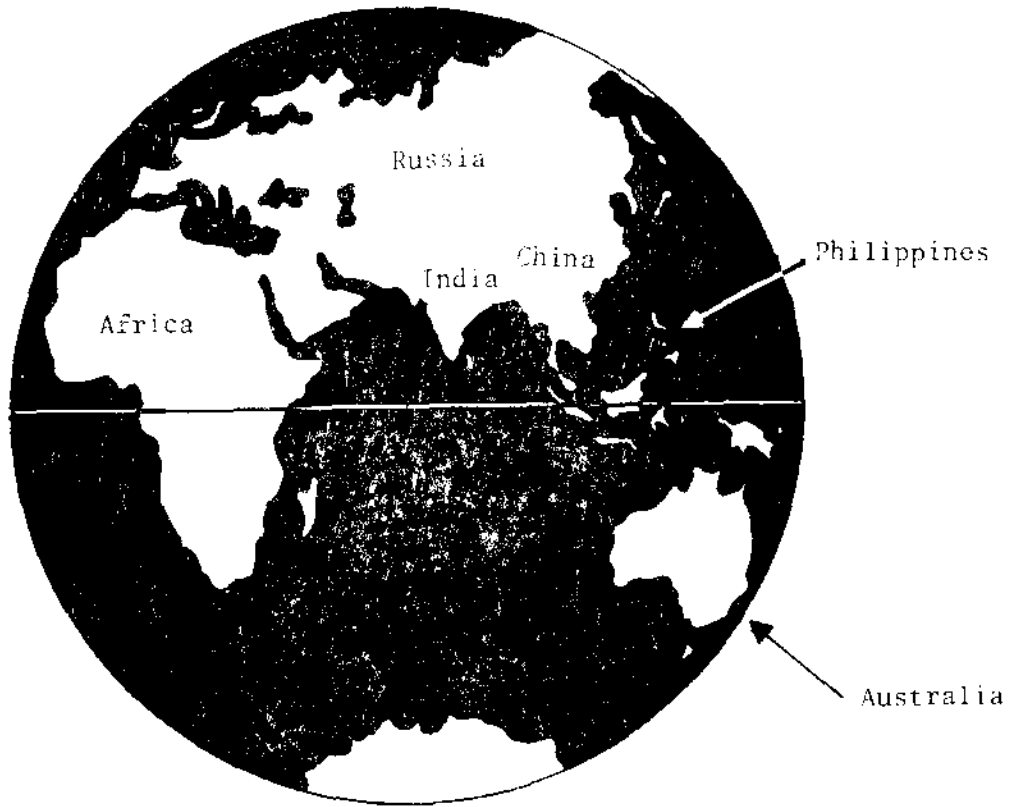
Tey temngón yem Dwata, deng nmoen lenos ne kulón bè ni te tonok yem tódô geblà. Tódô tenblaen se yem là ali gedlug ketnawen ne là se gedlug kkulónen anì hyu menwu ta yem tonok tehe dlimunen.

Ang mapa sa kabilang pahina ay ang mapa ng mundo. Ang ating mundo ay napakalaki. Kung maglalakbay tayo sa buong mundo, 40,000 kilometro ang ating lalakbayin.

Noong unang panahon, tatlong buwan bago makarating sa Amerika ang isang barkong naglalayag mula rito sa Pilipinas. Nguni't ngayon, dalawampung oras lamang ang biyahe kung sasakay tayo sa eroplanong dyet patungong Amerika. Madali tayong makarating sa dahilang mabilis tumakbo ang mga dyet.

Nilikha ang mundo na higit na malawak ang karagatan kaysa katihan. Napakabuti nito sapagka't kung higit na malawak ang katihan, mahihirapan tayo; magiging bihira ang ulan at hindi tayo makapagtatanim. Ang dagat na nakapaligid sa atin ang dahilan nang malimit na pag-ulan dito sa Pilipinas.

Anong pagkatalino ng Lumikha! Ginawa niyang katamtaman lamang ang ihip ng hangin at bugso ng ulan dito sa mundo. Ginawa rin Niyang katamtaman lamang ang init at lamig sa lugar na tinitirhan ng mga tao.

Yem Klamangen Benwu Tekuy

KMÒ KETNGÓN TEKUY DU YEM KELEFONGOG YEM TONOK GUNU TEKUY NÙ

Tehe yu okni ofo kem tau ke lumun huvów yem tonok gunu tekuy gel nù, ne ke wen tau teklé du bè kililen tódô hlós mosok etlaan abay se laen du sekéen yem gunun mosok yó.

Okóm ni kmoen ni deng tngón tekuy yem tonok gunu tekuy nù, hol lumun ke bulá yem kmoen. Yó kmò ketngón tekuy du, yem ówóng ke tendo senflósen móyóng, sal bud gel gefet bè yem benwu tehe gunun gu lemwót.

Bè Desembdi 1968, wen kem tau lemwót bè Sret smakay le hdakét mógów le ebé bulón. Ngang le mógów efet le gefet ditu bè bulón. Bè yem knù le bè yó, tódô ton le yem tonok gunu tekuy gel nù, yem gunu le gu lemwót, ne mon le hol lumun ke tey bulá bong yem kton le du. Tey tilob kun, hlò lemnaw ne bukay kton le du.

Tehe yu okni wen sotu tau boluyen Medyilan. Yó nmò Medyilan ne yó kem dumuhen, smakay le kafal lemwót bè yem kul benwu bè Sfin, nifal le yem mohin bong boluyen Atlantik, ne tódô hlós nifal le yem sotu mohin bong boluyen, Hesifik efet kkól le bè ni bè Filifinas. Bè yem kkól le bè Filifinas, gdek le bè Sibú (Cebu), ne bè yó gunu yem sotu datù boluyen Lafulafu len hmatay ke Medyilan. Bè yem katay Medyilan lemwót yó kem dumuhen bud le smakay kafal, nifal le yem sotu mohin boluyen Mohil Indya (India), ne tódô le hlós efet le bud gefet bè yem mohin bong boluyen Atlantik, ngangen ne efet le bud gdek bè yem kul benwu bè Sfin. Ni he hol ketngón tau du yem benwu lefongog. Abay se yem kógów yó kem tau mung ke Medyilan tódô henlós le mifal mohin efet le bud gdek bè yem benwu gunu le tehe gu lemwót. Ya tey kentaw le du vó kem kdéén tau yem deng ketngón le yem kelefongog yem benwu gunu le gel nù.

KUNG BAKIT ALAM NATING ANG MUNDO AY BILOG

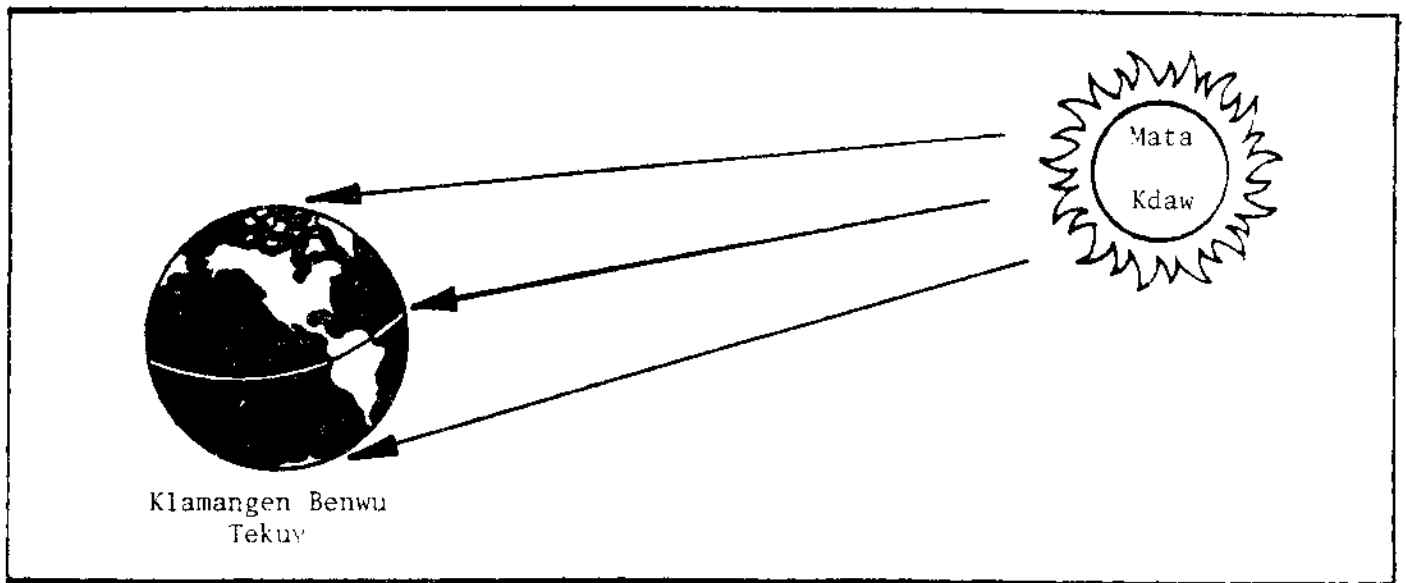
Noong unang panahon, may paniwala ang mga tao na ang mundo raw ay lapad na katulad ng plato. Maaari raw mahulog ang mga tao, bubulusok silang pababa nguni't hindi nila kailanman mararating ang kailaliman dahilan sa iyon ay walang hanggang kalawakan.

Nakita ng mga taong nagtungo sa buwan noong Disyembre, 1968 ang hitsura ng mundo nang makalayo na sila rito. Tila raw iyon isang bolang malaki.

Unang natuklasan ng mga tao na ang mundo ay bilog, noong maglayag si Magallanes at ang kaniyang mga tauhan sa buong mundo. Mula sa Espanya, naglayag ang pangkat sa Karagatan ng Atlantiko hanggang sa mapadako sila sa Karagatan ng Pasipiko. Nang dumating sila rito sa Piliipinas, napatay ni Lapulapu na noon ay datu ng Cebu si Magallanes. Ipinagpatuloy ng mga tauhan ni Magallanes ang paglalayag. Napadako sila sa Karagatan ng Indiya tuluy-tuloy sa Dagat Atlantiko hanggang sa mabalik silang muli sa Espanya na kanilang sariling bansa.

Noong naunawaan ng mga tao na bilog nga pala ang mundo sapagka't maaari tayong maglakbay patungong kanluran at pagkaraan ng mahabang panahon, babalik tayong muli sa lugar na ating pinanggalingan.

Ngayon, alam nating ang mundo ay bilog sapagka't pag lumipad ang eroplano patungong kanluran at tuluy-tuloy iyon sa paglalakbay, darating ang panahong iyon ay muling magbabalik sa kaniyang pinanggalingan.

YEM ALÌ MNÓNG BÈ KDĒEN BÈ LONGIT

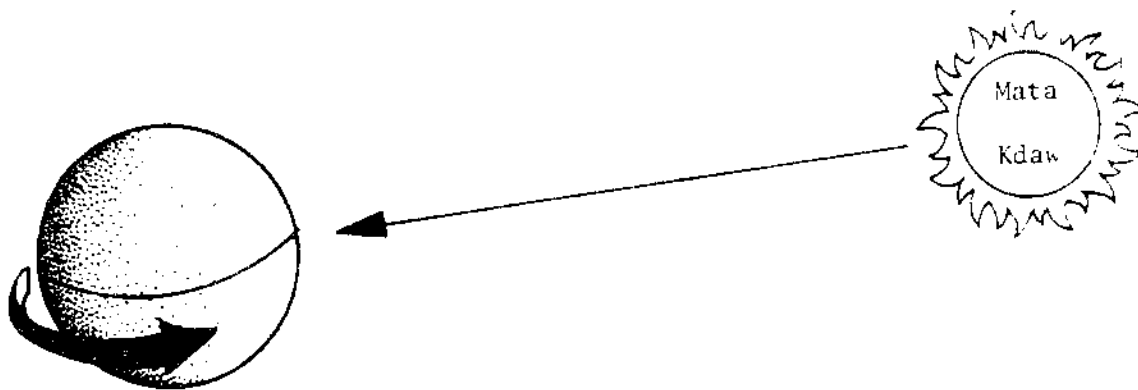
Nim mata kdaw mnóng bè longit, kaem blotik bong, malù moni bè tonok. Nim kdaw tódô senflósen dmilóf. Tey sidek alì kkinien, là kóen wen gehloni edu. Ke wen tô gehloni edu, ngem kâ tódóen mkekeb duhen ke mnò lemwót bè yem alì sidek kkinien.

Balù yem malù klonihen bè tonok, okóm sana tey klayuken snéen. Yó gunum mon yem kinì gu ditu, tódô geblà anì là mal tekuy bè tnaw, ne tódô geblà klayagen ete tonok snéen. Yem keslayuk le kdaw ne benwu, botong 148 kati kilumitduhen. Balù udì ke wen tô tmowok te tonok ke là wen layag ne kinì gu bè kdaw.

ANG PÍNAKAMALIWANAG NA BAGAY SA KALANGITAN

Ang araw ay isang napakalaking apoy na nasa kalawakan. Iyon ay napakainit kaya't walang makalapit doon na hindi pumuputok o natutunaw man.

Ang bituing malapit sa mundong ating tinitirhan ay ang araw na sumisikat sa kalangitan. Kung titingnan ay tila napakalapit noong bituing iyon sa mundo nguni't sa katotohanan ay napakalayo naman noon. 148 milyong kilometro ang layo ng araw sa mundo. Ang pagiging malayo noon ang dahilan kung kaya't katamtaman lamang ang init na ibinibigay noon sa atin upang hindi tayo ginawin sa lamig at katamtaman din lamang ang liwanag na ibinibigay noon sa mundo. Walang anumang bagay na mabubuhay dito sa mundo kung walang liwanag at init na nagbubuhay sa araw.

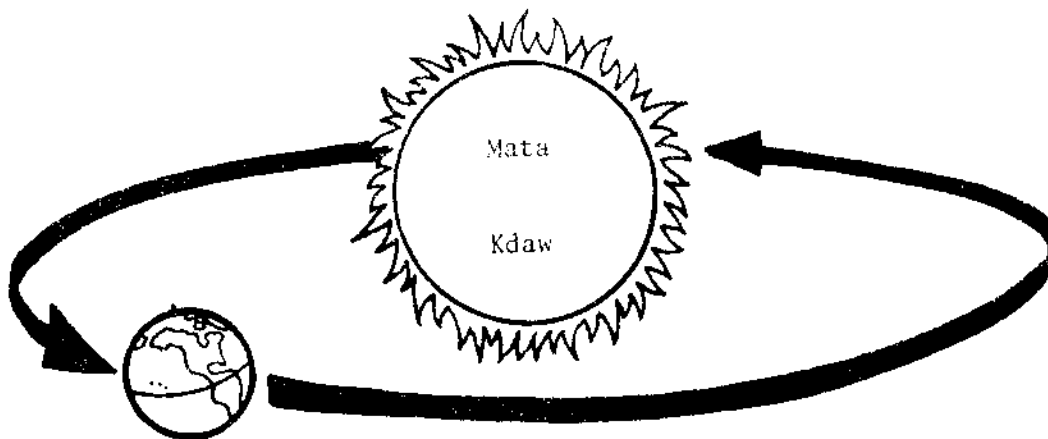

Klamangen Benwu Tekuy

TENDO MÓGÓW NIM KLAMANGEN TONOK GUNU TAU NÚ

Lemwót bè ali khong nim klamangen tonok gunu tau nú ni, yó gunu tekuy ià gemnóm du ke bo tedu yem gel nmoen. Ofo kut ke ià mógówen nim beawu.

Koa tlu gel nmoen nim tonok ni. Yó tanayen, gel milóy lemibut lumun tô kilóy kasing. Gewuhen, gel mógów lenibuten kdaw. Getluhen, bè yem igoen milóy ne mógów lemibut yem kdaw, tódô loloen yem sana kun lesang lumun se yó kem kdéen dumu ton bè longit, gotu le milóy sal wen kul lesang lolò. Tódô le gotu milóy nim kdê le, okom sal stólóng lesang lolò le.

Klamangen Benwu Tekuy

UMIINOG ANG MUNDO

Sa dahilang ang mundong itong ating tinitirhan ay napakalaki, hindi natin nararamdaman o nakikita man lamang ang pag-inog nito, kaya sa akala natin ay hindi ito kumikilos.

Tatlong bagay ang ginagawa ng mundong ito. Una, umiikot itong tulad sa isang turumpo. Ikalawa, naglalakbay itong paikot sa araw. Ikatlo, habang naglalakbay itong paikot sa araw, kumikilos itong kasabay ng araw at ng ibang mga planeta sa kalangitan.

Bê sulék kilóy yem tonok, yó se yem sotu kifu ne sendaw. Sok tekuy fi bê kdaw yó se kemdaw. Ngangen milóy ofet bud gekwangen yem kdaw, ne yó se yem kkifuhén béle tekuy.

Bê sulék klibut henwu yem kdaw, yó se sfalay. Sfalay kegenen lemibut yem kdaw ne igoen milóy snéen.

Bê klawi tonok lemibut yem kdaw, klawihen tendo hbéhéng ebè yem gunun lemayag kdaw. Lemwót bê nim kehbéhéngen ni, yó gunun stólóng gel kmò knóng kdaw. Wen se bulónen són moen kmulón, ne wen se bulónen són moen tendo mnóng kdaw, duhen yem gel ktiba.

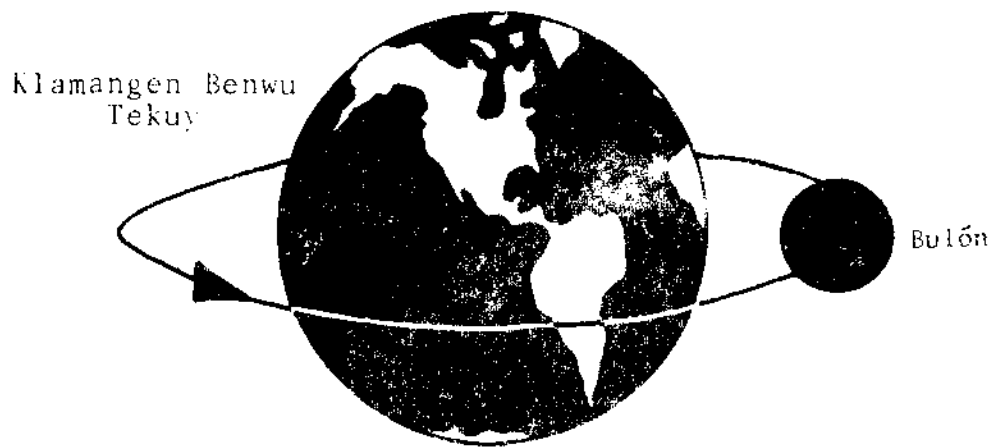
Yem tonok wen yem mogot du, okóm là kô ton du. Là kô gbek yem tonok mkó du bê yem gel kilóyen lemibut kdaw. Ke là wen nim tendo mogot du, là knahem deng kehlayuken bê kdaw ne nim tonok ni. Lemwót bê nim mogot du ni, gunu le tendo lemoldò yem sana kul lesang yó kem dumuhen. Nim mogot ni lumun tô tébéd libed bê kulu yem kasing ke hilóy. Yó holuyen gdabiti (gravity).

Isang araw at isang gabi ang katumbas ng isang pag-inog ng mundo. Araw sa mundong ating tinitirhan kapag ang isang bahagi ng mundo sa kaniyang pag-inog ay nakatapat sa kinaroroonan ng araw. Gabi naman sa mundong ating tinitirhan kapag ang kabilang bahagi ng mundo sa kaniyang pag-inog ay hindi nakatapat sa kinaroroonan ng araw.

Isang taon ang itinatagal ng pagligid ng mundo sa araw.

Habang lumiligid ang mundo sa araw, pahilig iyong nakaturo sa dakong sinisikatan ng araw. Ang paghilig na ito ng mundo ang dahilan kung kaya't hindi magkakatulad ang kalagayan ng panahon dito sa mundo. May tag-ulan at mayroon ding tag-kaingin na tinatawag ding tag-araw.

May isang kung anong bagay na humahawak sa mundo na hindi natin nakikita; hindi iyon naaalis kahit lumigid ang mundo sa araw. Kung wala noong humahawak na iyon, malamang na malayung-malayo na ang araw sa mundo. Iyon ding bagay na iyong humahawak ang dahilan kung kaya't ang buwan at ang iba pang mga planeta ay nananatili sa kanilang karaniwang dinaraan. Maihahalintulad ang bagay na iyong humahawak sa kapirasong pising nakakabit sa isang yoyong pinaikot sa ibabaw ng ulo. Grabidad ang tawag sa bagay na iyong humahawak.

YEM KUT TONOK NE BULÓN

Ton te bè nim tulad ni yem khong yem bulón ke hsenged te bè yem tonok gunu te nù ni.

Nim bulón lefongog ni, ket na suléken lemibut yem benwu tekuy ket bulón.

Ke mnóng bulón ke kifu, ton te sal edesdef gunun gel esdef. Okóm là kô ni du se tahu klanen yem bulón ke mógów edesdef. Yó tahu gunun emlan seblâ gunun sut kdaw. Yó gunu te mton du mógów edesdef abay se bè yem kun kógów benwu. Henknahem bè yó dé sok gel mnóng bulón ke kimel, ke ninuten sdef ninuten se hong.

ANG ATING MUNDO AT ANG BUWAN

Makikita natin sa larawang ito kung gaano kalaki ang buwan kung ihahambing natin sa mundong ating ginagalawan.

Ang buwan ay bilog. Minsan lamang sa isang buwan kung lumigid iyon sa mundo.

Kapag sumisikat ang buwan kung gabi, nakikita nating kumikilos na pakanluran ang buwan, nguni't hindi talagang pakanluran ang pagkilos noon. Sa katotohanan ay pasalungat ang direksiyong tinatahak noon. Ang pag-inog ng mundo ang dahilan kaya tila pakanluran iyon.

MALU MONI BÈ TONOK YEM BULÓN

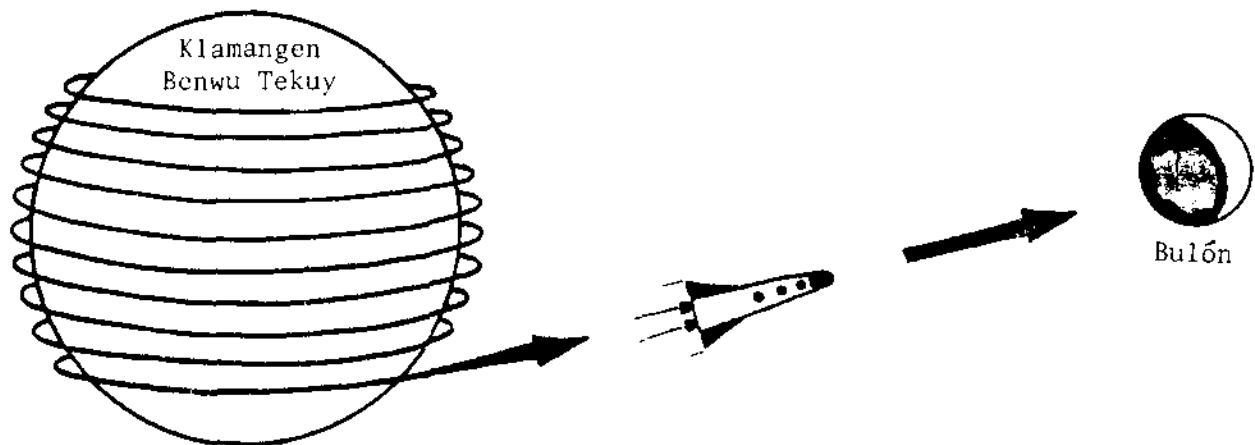
Bè kdéén gel ton tekuy bè longit, bulón se vem malú moni bè nim tonok gunu tekuy nù ni.

Yem klayuk bulón bè tonok, ke sfolò dulékem lemibut yem tonok yó se klayuken.

ANG BUWAN ANG PLANETANG PINAKAMALAPIT SA ATIN

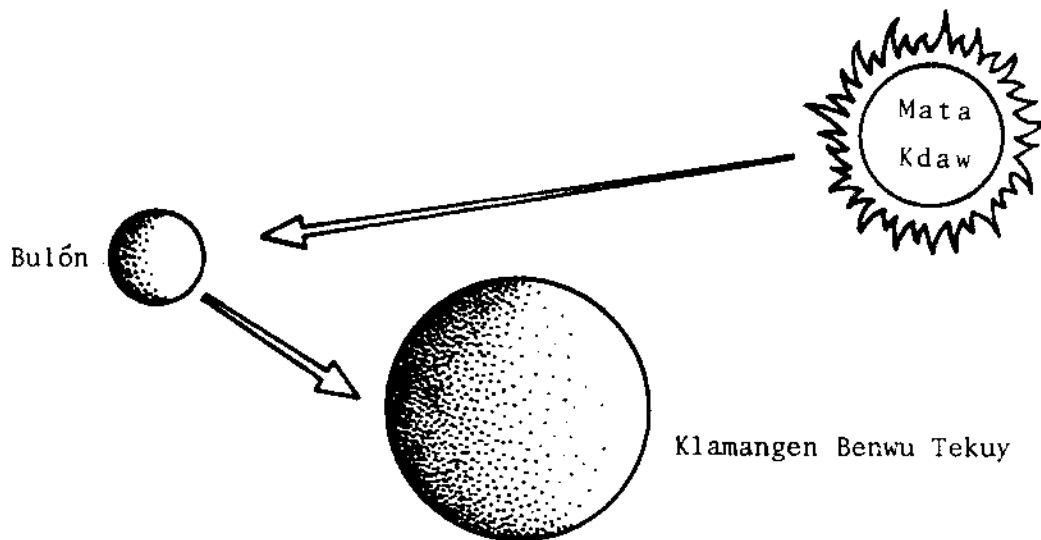
Sa mga planeta sa kalawakan, ang buwan ang pinakamalapit dito sa mundong ating pinananahanan.

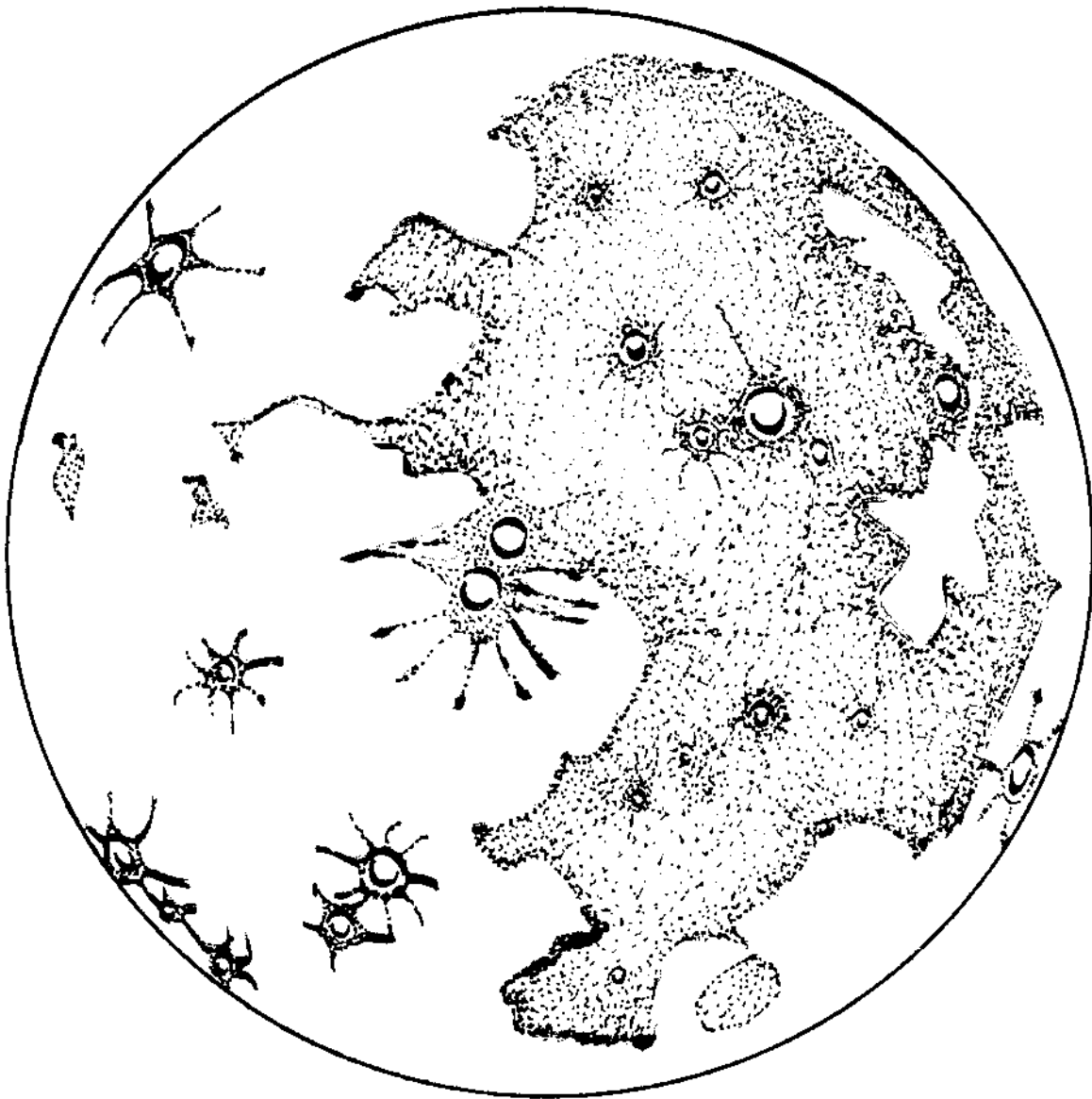
Ang layo ng buwan sa mundo ay katumbas ng sampung beses na paglalakbay sa buong mundo.

Yó gunun mnóng yem bulón abay se tódô gdek edu yem layag gu bê kdaw. Lumun kmoen ke ma olung ke wen yem mtataw mnóng edu. Ne ke wen tau hlóni edu, tódô gsilang ebéléen.

Nagliliwanag ang buwan dahilán sa liwanag ng araw na tumatama roon. Tulad ang buwan sa isang salamin na kapag natamaan ng isang bagay na maliwanag ay nasisinagan ang sinumang mapalapit doon.

BO TEDU YEM NÙ LEM BULÓN

Ke tenggel te yem bulón lumun tō yem botu lebotù bukay, sminang tentek hitem. Tey mlo mton du okóm ke tenggel te lem tlumfung tey sebukel.

Tódō tfeng sol nelem yem klamangen. Ne tey íéhék kmantiben snéen, ne tey kem bulul meklós. Laen du lenosen mò gunu mnawa ditu duhen ke é1. Balù udì ke tō wen tmowok du. Tódō mékéng kdéen, balù udì ke wen mowil tahen duhen ke tmowok du.

Nim tonok gunu kuy menwu, bong senta yem bulón, lumun se yem kmò kton te du bē tulad. Ke bentes te yem klamangen yem bulón, lewu duléken kbong nim kut benwu Filifinas ke lemwót hol fi debwak kól fi leged.

ANG HITSURA NG BUWAN

Kung titingnan, ang buwan ay tila isang batong puting makinang na may batik-batik na itim. Tila makinis iyon, nguni't kung sisilipin natin sa teleskopyo, makikita nating baku-bako iyon.

Tadtad iyon ng malalalim na hukay. Marami rin iyong matatarik na dalisdis at tagaytay ng bundok. Wala roong hangin ni tubig man. Walang anumang bagay na nabubuhay doon. Tigang ang planetang buwan. Walang halaman o anumang nilikhang nabubuhay doon.

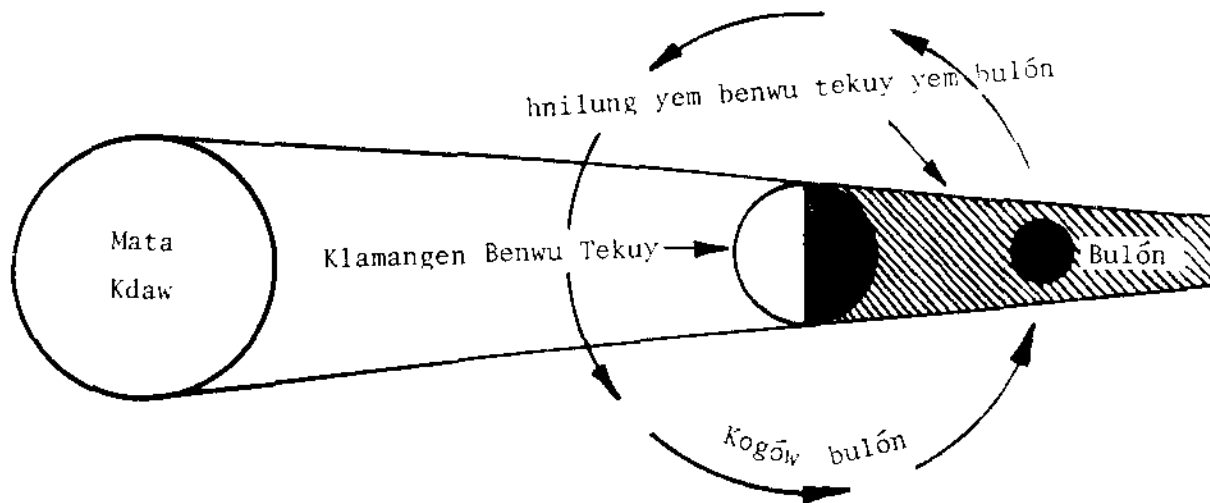
Higit iyong maliit kaysa mundong ating ginagalawan, tulad ng makikita sa larawan. Dalawang sinlaki iyon ng Pilipinas kung susukatin natin ang kabilugan noon.

LENAKAW YEM BULÓN

Deng senfala ye ne yem tendo kógówen nim benwu, gel mógów lenibuten kdaw. Bè yem gel klibuten yem kdaw, ke geslaen klanen bè blóng kdaw ne bulón, là buden mnóng ne yem bulón. Yó gunun là mnóng abay se là buden gefet edu ne yem nóng kdaw, deng giilung bè tonok yem bulón. Son olung yem tonok nù taken, là buden mnóng, là bud ton tau du ne. Yó boluy le du yem là knóngen yó, lenakaw yem bulón.

EKLIPSE

Kung tumapat ang isa sa mga planeta sa kapuwa planeta at magdilim ang tinapatan, ang pagdidilim na ito ay tinatawag na eklipse. Kung daraan ang mundong itong ating ginagalawan sa pagitan ng araw at ng buwan, matatakpan ang buwan ng anino ng mundo at magdidilim. Ang pagdidilim na ito ay tinatawag na eklipse ng buwan.

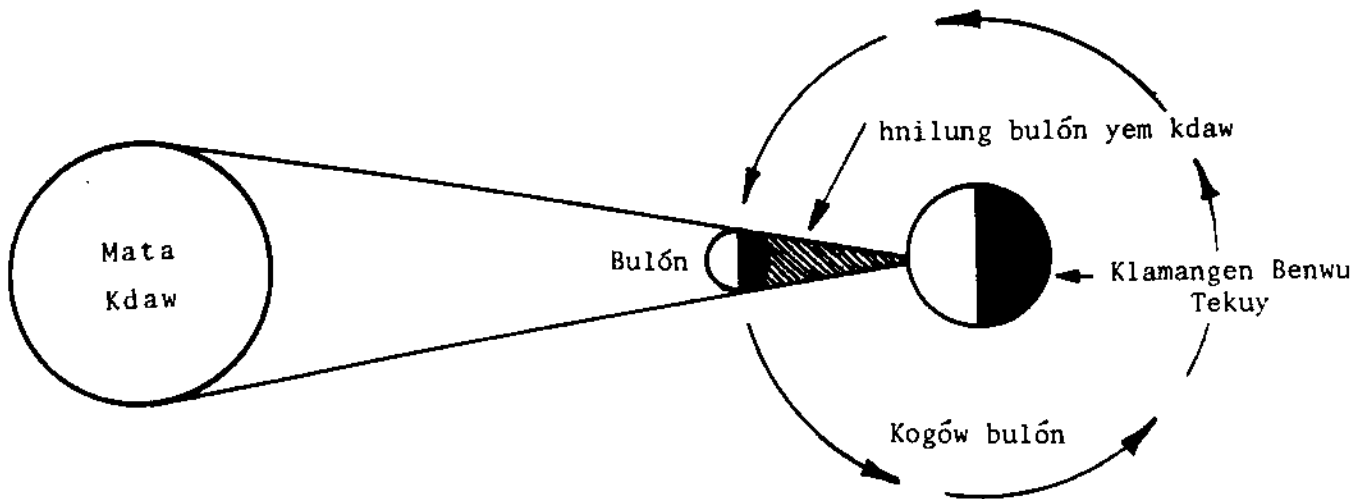

Lenakaw yem bulón

YEM KMIFU KEMDAW

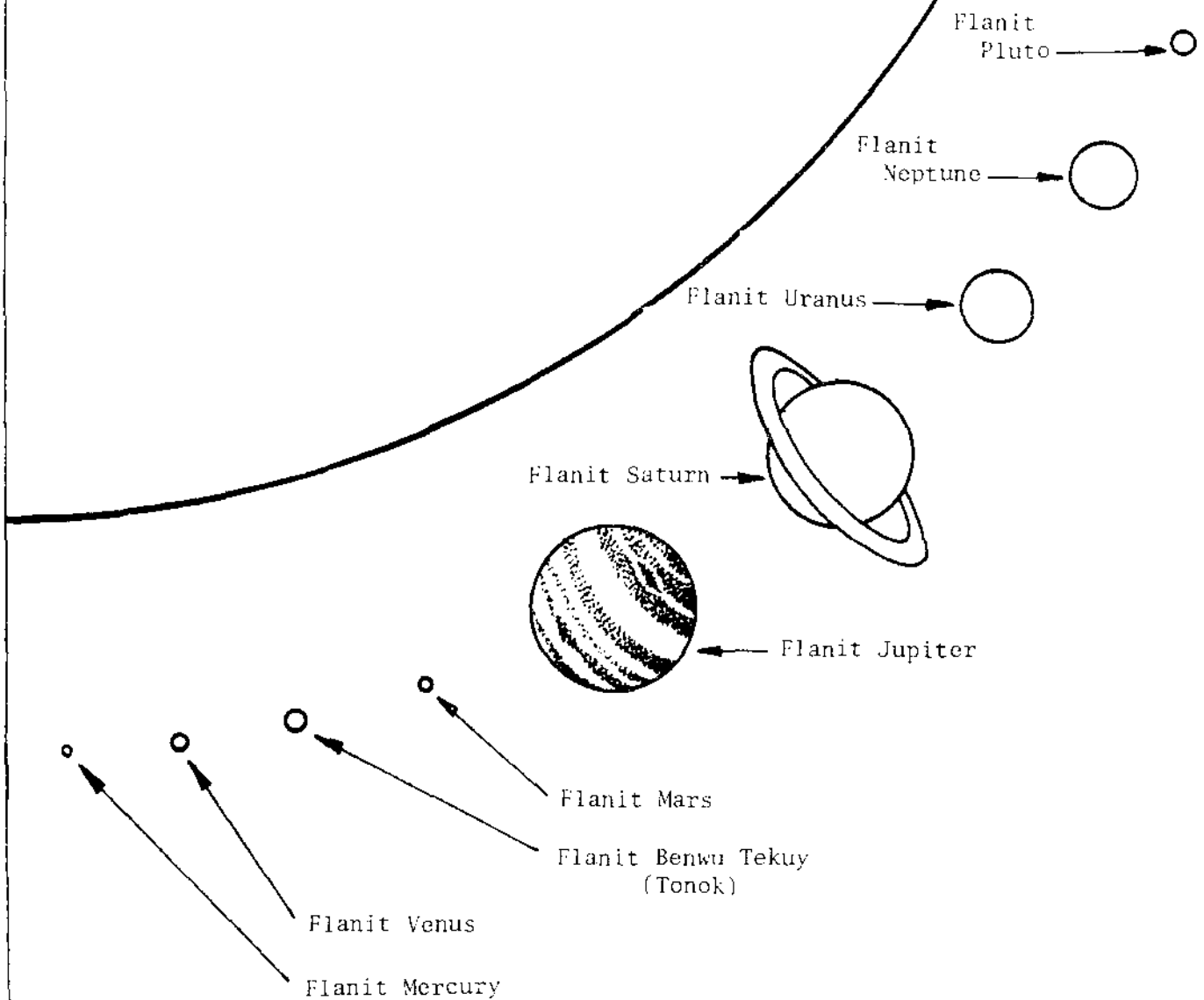
Deng gel senfala ye snéen yem tendo kógówen yem bulón, gel lenibuten yem tonok gunu tau gel nù. Bè yem gel klibuten yem tonok, ke geslaen klanen bè blóng yem kdaw ne tonok, mom hnilungen yem kdaw, là bud ton tau du ne, tódô baling kmifu. Yem kbalingen kmifu yó gel boluy le du, kmifu kemdaw.

Kung ang araw naman ang matakpan ng buwan sa pagdaraan niya sa pagitan ng mundo at ng araw, magdidilim din. Ang pagdidilim na ito ay tinatawag namang eklipse ng araw.

(Iklif)
Kmifu kemdaw

MATA KDAW

YÓ KEM FLANIT (PLANETS).

Deng senfala ye ne yem tendo gel klibut benwu yem kdaw. Bede là olon du nim benwu tendo milóy lemibut du nim kdaw, okóm wen kem syóm tódô senflós le milóy hilol yem kdaw. Yó kmò kholuy le du bè Inglis nim syóm ni, flanit. Lumun tô benwu snéen kmò le okóm sôn gunum mon du sandu benwu du laen dù mowil ta le.

Wen se bè ni kem syóm flanit ni deng gel ton tekuy mnóng bè longit ke kifú. Ofo kut ke blotik, hede là. Ke hol hennagi te yem mò kmò le, tódô ton te là kemnit le se kul. Yó gunu le stólóng bè kem blotik.

Ni kem syóm flanit ni, sai stólóng khong le. Yem alì bong bè kdê le yem mon le Yufitel (Jupiter). Yó kbongen lemibu duléken khong nim tonok gunu tau nù ni, yó se khong Yufitel. Wen kem syóm bulónen se kun, gel le mógów lemibut bè Yufitel.

Yem alì udì bè kdê le, ne alì moni snéen bè kdaw, yó se yem mon le Melkudì (Mercury).

Yem alì mayuk bè kdaw, ne alì mayuk bè benwu gunu tau nù snéen, yem mon le Flutu (Pluto).

Yem alì tilob bè ni kem syóm flanit ni, yem mon le Sat:in (Saturn). Yó gunun alì tilob mton du abay se hol lumun ke wen tisingen lemwót bè yem gel lemibun hilolen.

Wen se bélê le gel ton tekuy mnóng bè longit ke kifú, hede là kô le kemnit. Yem mnóng hulô, yem mon le Mels (Mars). Du se sotun alì tilob.

Ne sotun bélê le gel ton tekuy ke kifú, yem mon le Binus (Venus). Yó boluyen bélê tekuy Blotik Semla. Ofo kut ke blotik, hede là. Là kemniten se kun. Du se sotu bè yó kem syóm flanit gel mógów hilol kdaw, gomong nim benwu gunu kuy nù.

Anien ke gotu sentnù te lu ni kem syóm flanit ni, là kóen deng ne e tô gbut he bè yem kbong kdaw. Mon le olon kbongen knugu he yó kem kdê le, ba mon se yem tey alì sídek kbongen yem kdaw.

ANG LAKI NG ARAW KAUGNAY NG LAKI NG MGA PLANETANG NASA PALIGID NOON

Siyam na lahat ang mga planetang lumiligid sa araw. Iba't iba ang laki ng mga planetang iyon. Napakalaki ng araw sapagka't kahit pagsama-samahin ang siyam na mga planeta, ni hindi man lang maging gakuko ang mga iyon kung ihahambing sa araw. Mercury ang tawag sa pinakamaliit na planeta at siya ring pinakamalapit sa araw.

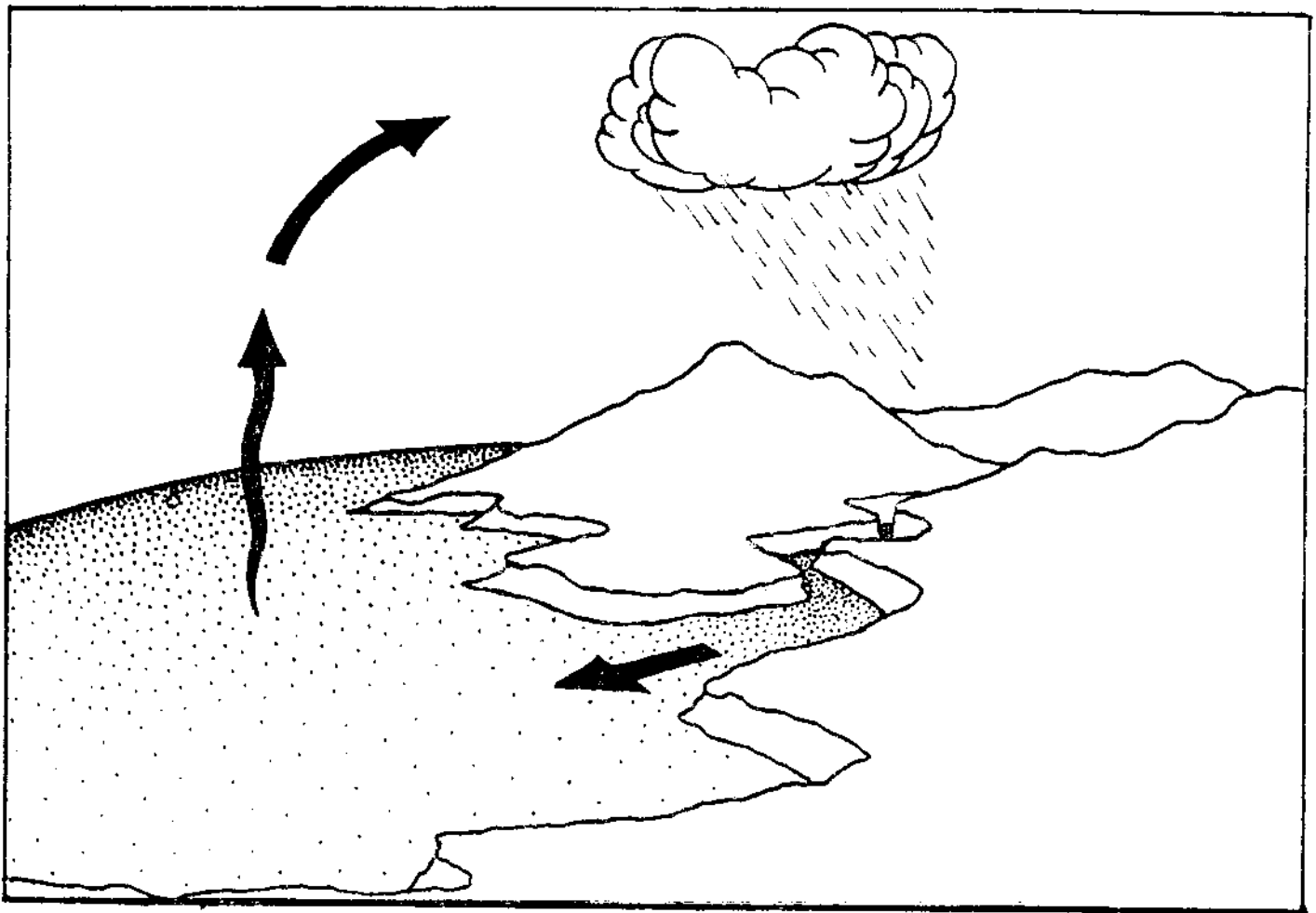
Pluto naman ang tawag sa pinakamalayo sa araw. Napakalayo rin noon sa mundong ating tinitirhan sapagka't kahit mayroon tayong sasakyang mabibilis at nakalilipad nang mahigit sa sampung minuto isang saglit, mga labimpitong taon din natin iyong lalakbayin bago tayo makarating doon.

Jupiter ang tawag sa pinakamalaking planeta sa lahat. Makasanlibong beses iyong sinlaki ng mundo.

Ang Saturn ang pinakamaganda sa lahat ng mga planeta. Nakakulong iyon sa sinag na bilog kaya maganda iyon.

Ang Venus ay isa pa rin sa siyam na planeta. Hindi iyon bituin.

Ang mundong ating tinitirhan ay isa rin sa siyam na planeta. Ang lahat ng mga planetang ito ay lumiligid sa araw.

GUNUHEN GU LEMWÓT YEM KULÓN

Ket é1 te tonok dalang se mohin, sal wen é1 lemwót gu bé1ê le mógów eta, okóm là tonem du. Nim é1 ni kéng tó kebel bede là ton mata du efet deng kól te kmawang gunun tnaw lenos ne baling lobun.

Yem lobun gel mung bè lenos. Ke hol geta gunun nù yem lobun, tey alì tnaw, ne temnù snón kbongen yem é1 nù lem yem lobun ne efet mfól se yem lobun. Ke là bud gbek lenos mit du yem lobun lemwót bè yem alì kfólen, tódô bud mosok ete tonok, yó se gunu te mon du kmulón.

SAAN GALING ANG ULAN?

Ang singaw ng mga ilog, lawa at karagatan ang siyang nagiging ulap. Hindi natin nakikita ang singaw ng ito hangga't hindi lumalamig at nagiging ulap.

Ang ulap ay dala ng hangin. Kung minsan, tinatangay itong paitaas ng hangin sa lugar na maiamig at doon lumalaki at bumibigat ang ulap na binubuo ng maliliit na patak ng tubig. Kung hindi na makaya ng hangin ang alapaap, bumabagsak ang mga maliliit na patak na iyon ng tubig. Iyon ang tinatawag nating ulan.

GUNUHEN GU LEMWÓT YEM BULÓK KULÓN

Deng senfala ye koni yem kinò kmoen yem lobun. Ke deng blat yem lobun lemwót bè yem tey éi nú du, là bud gbek lenos mit du ne, ne tódô mosok ete tonok vem tey éi tehe nú du. Yó se gel mon te kulón.

Kesok deng baling kinì yem éi kulón deng btang ete tonok bud baling kebel ne bud mulék ebè talak kmawang.

Okóm wen se kdawen kesok kmulón, tey lennos te kmawang. Lemwót yem lenos bud niten eta yem lobun bè yem gunun sidek ketnawen. Tódô baling mgel (ice) bè yó yem kulón lemwót bè yem sidek ketnawen te kmawang. ke deng alì blat yem éi mgel yó, bud tô mosok ete tonok, ne bud hnéfê yem dumu kulón igoen mosok, ne bud nit yem lenos eta. Ngangen ne mò du efet là gbek lenos bud mit du eta lemwót bè yem tey keblaten vem tnaw mgel yó, tódô mosok ete tonok. Yó gel mon te bulók kulón.

BAKIT UMUULAN NG YELO

Ang ulap ay binubuo ng maliliit na patak ng tubig na dinadala ng hanging paitaas. Kapag lumaki na ang maliliit na patak ng tubig, bumabagsak ang mga iyon dahil sa hanging malamig. Iyon na nga ang tinatawag na ulan. Ang tubig-ulang iyon, kapag uminit ay sumisingaw, pagkatapos pumapailanlang iyong muli sa himpapawid at nagiging ulap na muli.

May ulan na kapag bumagsak ay nililipad ng hangin pabalik sa langit kung saan napakalamig ng hangin. Nagiging yelo iyon at bumabagsak sa sandaling bumigat.

Sa pagbagsak na iyon, matatabunan iyon ng ulan na nagiging yelo rin. Nililipad ang mga iyon at dinadalang paitaas ng napakalakas na hangin. Kapag nagpatuloy na nangyari ang ganoon, bibigat iyon nang bibigat hanggang sa hindi na iyon makaya ng hangin, babagsak iyon sa lupa at iyon ang tinatawag nating graniso o ulang may yelo.

SILÀ NE LETÉK

Ke sok deng gel stífan yem lobun mit é1 kulón, deng gel ton tekuy yem silà tódô mkal te kmawang, ne wen se gel ton te tódô mkal gefet bè tonok. Ne deng gungol te saén sok lemték. Là kón lemték ke là nen ne smilà. Yó se ilô yem ketéken sok smilà.

Tey sidek kkinien yem silà ne ke mkal elem yem lenos tnaw, tódô gungolem tey uni bong, segfakang bè yem kini ne yem tnaw. Yó se yem gel mon te lemték.

Déke wen se bélô ye hemkeng du yem senfala ye ni koni, yem monon keslomong le silà ne leték. Déke mon ye, ke tahu se yem mon le yó, neen de ke là segeng le yem silà ne leték? Gel gna ton te yem silà, huli kungol te du yem leték.

Bong tahu se yem monem yó, okóm ni sii yem mò kmoen. Là segeng kton te du yem silaen ne kungol te du yem unihen abay se metlasik kun kgefeten bélê te yem silà. Malù ganag kógówen kun yem unihen, okóm tehe le segeng se bè kbuten. Ke moni bélô te gunun tódô yem silà (yem gel mon kem Tboli, kemfô leték), sen-gengen se yem kton te du silaen ne yem kungol te du yem ketéken. Okóm ke mayuk bélê te gunun tódô yem silà, malù legen udî kungol te du yem ketéken abay se ganag kógówen yem unihen senta yem silà.

ANG KULOG AT ANG KIDLAT

Kidlat ang tawag natin sa kagyat na liwanag na nakikita natin bago kumulog. Ang kidlat ang dahilan ng pagkulog.

Kapag dumadagim, nakikita nating kumikidlat sa kalangitan at pagkatapos, bumababa ang liwanag noon sa lupa.

Ang kidlat ay napakainit. Lumilikha iyon ng ingay kapag tumama sa hanging malamig. Kulog naman ang tawag natin sa ingay noon.

Ang kidlat at ang kulog ay iisa, sapagka't ang kulog ay ingay na likha ng kidlat. Tiyak na may isang matalinong taong maaaring magtanong kung talagang totoo ang pangungusap na ito: "Kung gayo'y bakit hindi magkasabay ang pagkulog at pagkidlat?"

Ang sagot doon ay ito: ang dahilan kaya tila hindi sabay ang pagkulog at pagkidlat ay sapagka't matagal nang kaunti bago natin marinig ang kulog na likha ng kidlat. Mga labing walong kilometro bawa't minuto ang takbo ng ingay ng kidlat.

Dahil dito, kung walong kilometro ang layo natin sa lugar na kinakitaan natin ng pagguhit ng kidlat, mga kalahating minuto pa ang ating ipaghihintay bago natin marinig ang kulog. Animo'y magkasabay ang pagkulog at pagkidlat kung napakalapit natin sa lugar na pinanggalingan ng kidlat sapagka't kaagad nating naririnig ang dagundong ng kulog.

GUNUNEN LEMWÓT YEM LINOL

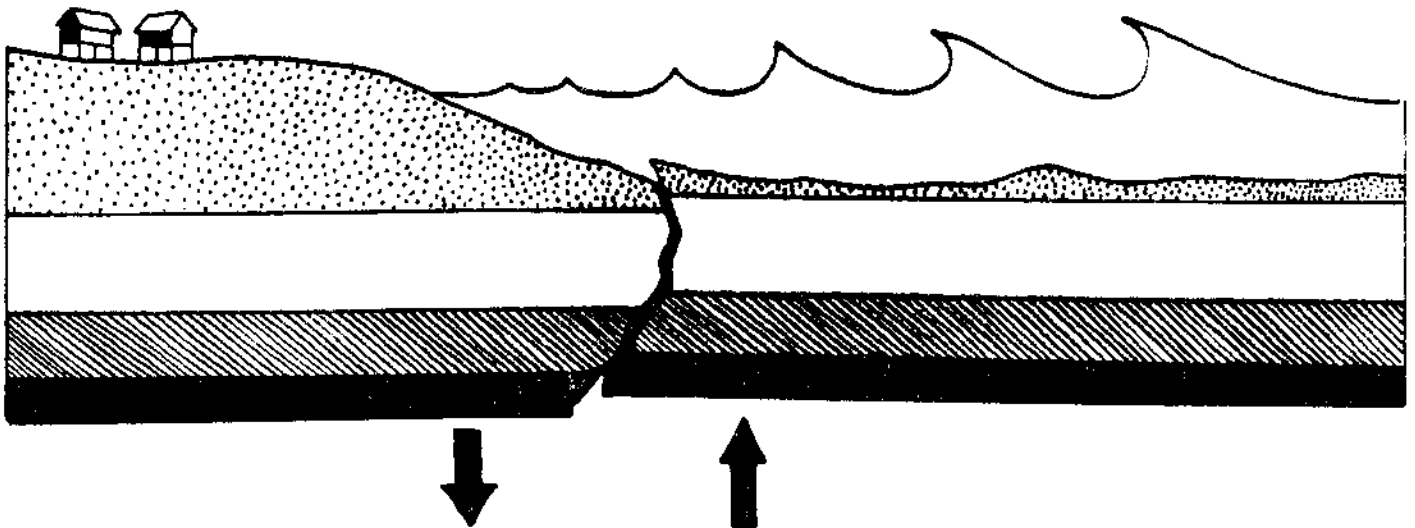
Bè hol gunun sóól nim tonok gunu tekuy nù ni, tey kinì, tódô kmodik yem tonok ditu lemen. Yó gunu tekuy là gemnóm du yem tey kkodoken ditu lemen yó abay se tey dê lafinen nim tonok gunu tekuy nù ni. Yem hol sôn lafinen ditu lemen niò botu mfól, hilu latu kilumitduhen kfólen etlaan. Tódô nù ditu bè gunun sóól tonok yem tey kinì yó.

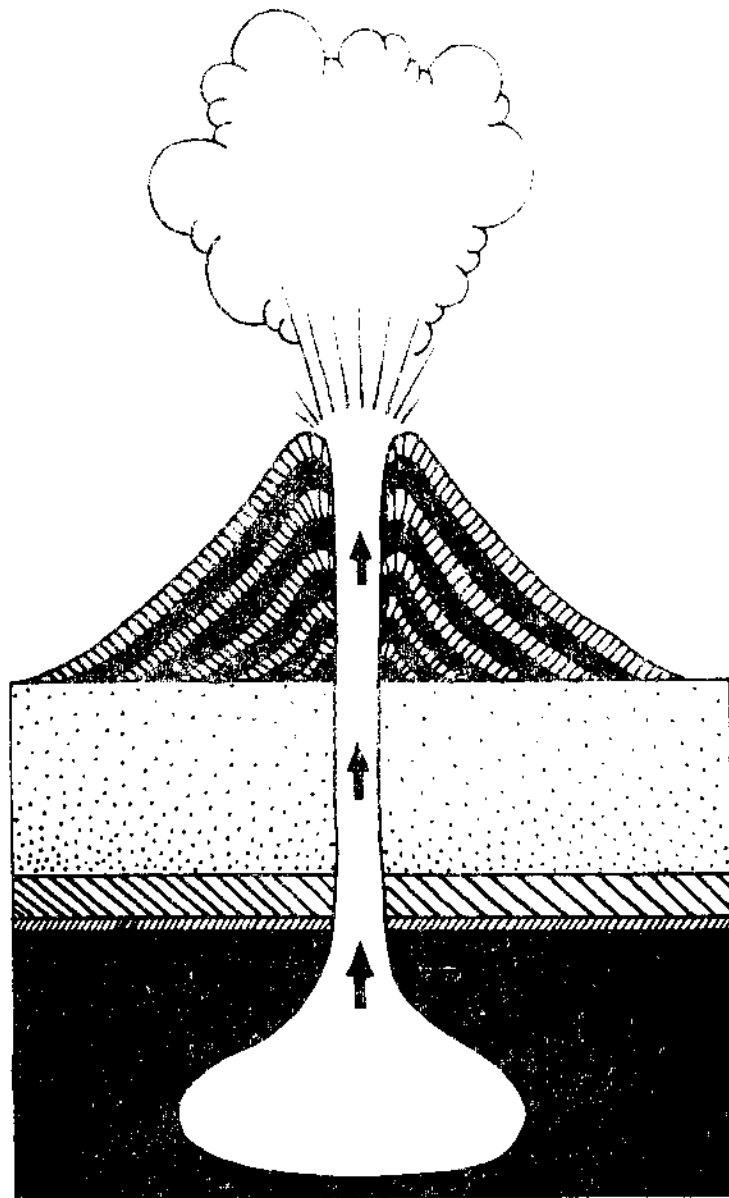
Lemwót bè yem kiaeñ dù lanen hewá yem tey kinì yó, mon senflósen metnù he yem tey kkinien efet wen gunun meskang yem botu tehe mò songen, na kbongen bulul. Yó se seblà gunun meskang yó, tódô sninsigen yó kem dumu lafin tonok tañen. Gei gnóm tekuy yem ksinsigen du yó, yó se gel mon te linol.

KUNG BAKIT MAY LINDOL

Napakainit sa dakong loob ng mundong itong ating tinitirhan. Ang init na iyon ay nasa loob ng isang napakakapal na bato na kung ilang daang kilometro ang kapal. Lupa ang nasa ibabaw noon.

Dahil sa napakatinding init noon na walang singawan, habang nagtatagal, lalong tumitindi ang init noon. Kapag nangyari iyon, nabibitak nang gabundok ang bato at umuumpog sa lupang nasa ibabaw noon. Ito ang tinatawag nating lindol.

GUNUHEN LEMWÓT KEBTÙ BULUL

Deng dnalang ye ne hò yem gnu senfala ye yem tey kini hatay fi sóólen yem tonok gnu tekuy nú ní. Tódô senflósen kmodok tonok ditu lemen. Yó gnu tekuy lâ gemnóm du yem tey kkodoken yó, wen yem tey betu mfól wò lafin taken. Yó kfólen yem botu yó, balù hilu latu kilumitduhen.

ANG BULKAN

Sa ilalim ng mundong ating tinitirhan ay may malaking bato na kung ilang daang kilometro ang kapal. Dahil sa kakapalan ng batong iyon, nananatili iyong mainit sa matagal na panahon.

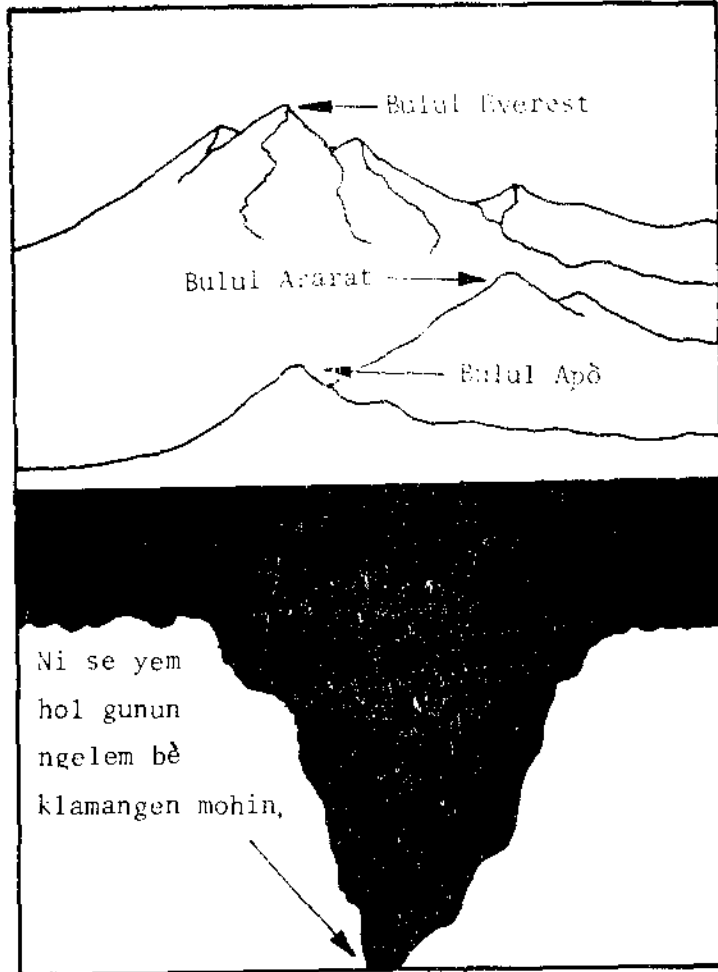
Okóm Iemwót bè yem tey kinì là wen tul kbóhen yó, wen se gunun gotu meskang yó kem botu tehe mò sengen, na kbangen bulul. Yó se gunun meskang, yó se gunun lembóból kkinien. Sok lembóból se yem kinien, gotu btù yem bulul gunun sut yo, tódô sut bè tfusù yem bulul yem tey tonok meél minà, mung du tey kebelen ne tey kohù kinien. Yó se yem bnoluy le bulkinu (volcano).

Yem tonok meél minà yó, yó se yem bnoluy le laba. Nim laba ni tey sidek kkinien bè ksuten, tódô mlel mosol hol lunun yem klel él. Sok deng bud tnaw yem laba yó, tódô bud baling botu hitem. Deng wen se gel ton tekuy ni kem botu hitem ni.

Noong unang panahon, ang mundong ito ay napakainit tulad din naman ng ilalim ng lupa. Sa paglipas ng kung ilang libong taon, lumamig iyon at nagkaroon ng mga bundok, mga lambak, at mga tagaytay ng bundok. Pagkaraan ng kung ilan pang libong taon, natabunan ang mga iyon ng dumi. Datapuwa't nanatiling napakainit na batong naging putik at muling tumigas ang gitnang bahagi ng ating mundo.

Dahilan sa napakatinding init na iyon na walang masingawan sa loob ng napakahabang panahon, may mga lugar na ang mga suson o patong ng bato ay nabibitak nang gabundok at sa bahaging nabitak, sumisingaw ang init. Puputok ang bahaging siningawan ng init at maghubuga ng nagbabagang bato at usok. Ito ang tinatawag nating bulkan.

Laba ang tawag sa nagbabagang bato na ibinubuga ng bulkan. Kapag lumamig na ang laba, nagiging bato iyong muli.

YEM KEGETA BULUL NE KNGELEM MOHIN

Yem bulul alì geta bè kdéen bulul bè ni bè Filifinas, duhen yem bulul bnoluy le Bulul Afu (Apo) seblà bè Debew (Davao). Yem bulul alì geta bè kdéen bulul bè klamangen benwu, duhen yem bulul bnoluy le Bulul Ébédés seblà bè benwu Nifal. Bè nim tulad ni, ton te yem kegeta yem Bulul Afu ne yem kun kegeta yem Bulul Ébédés. Mukas syóm libu mitdu yem kun kegeta Bulul Ébédés, ne fen olon tlu libu mitdu yem kun kegeta yem Bulul Afu.

Tey geta snéen kun yem Bulul Adadat (Ararat), yem bulul gunun tehe henek yem ówóng Nuwa bè yem le tehe khangaten kekti yem tehe kehduuk Dwata yem klamangen benwu.

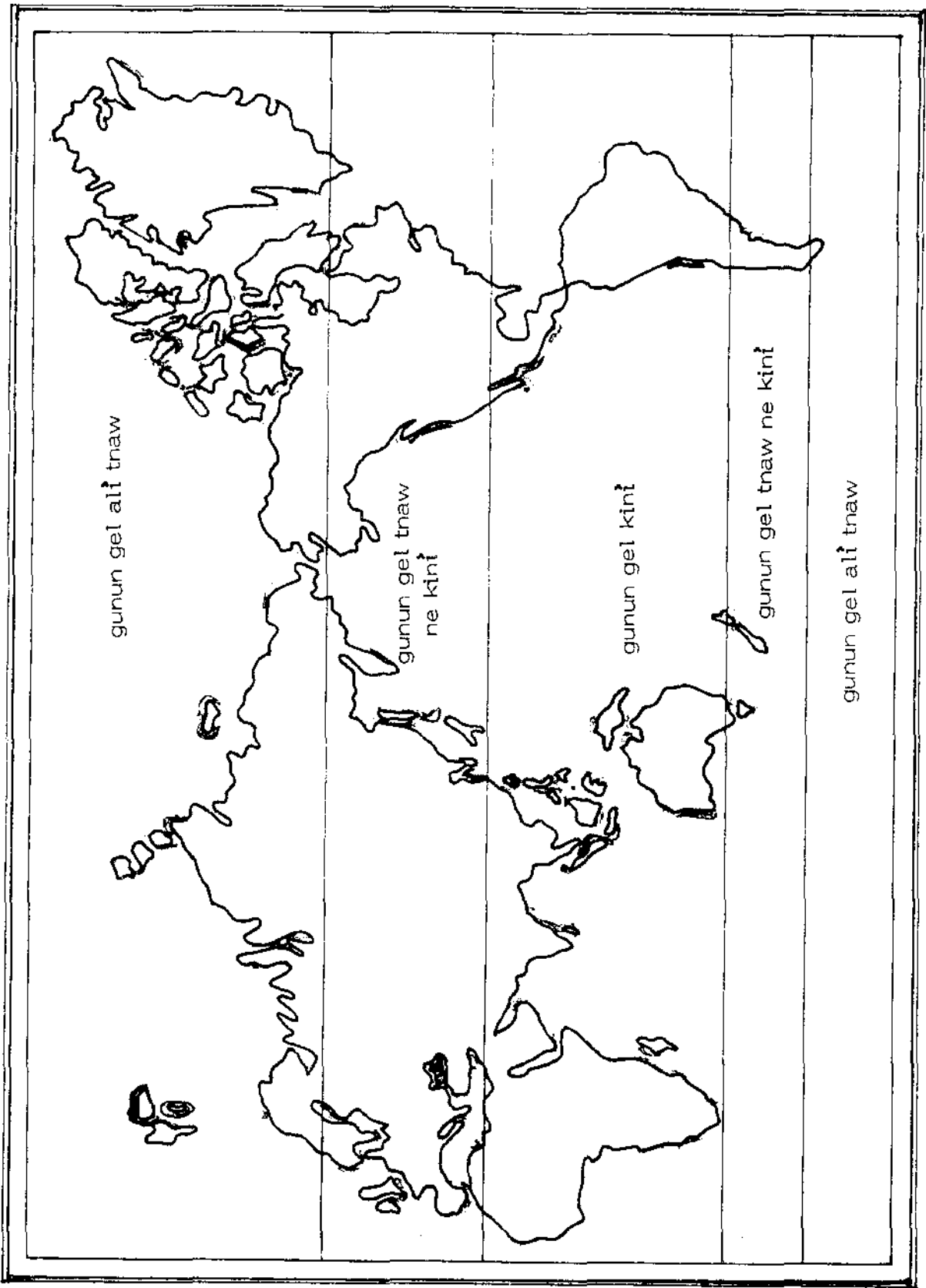
Ken se kem tau deng bentes le yem hol gunun ngelem yem mohin. Yó kngelemen, sfoldò sotu libu mitduhen. Ngelem senta yem kegetahen Bulul Ébédés, yem bulul hol geta bè kdéen bulul bè klamangen benwu.

ANG TAAS NG KABUNDUKAN AT ANG LALIM NG KARAGATAN

Ang Bundok Apo sa Davao ang pinakamataas na bundok dito sa Pilipinas. Ang Bundok Everest naman sa Nepal ang pinakamataas na bundok sa buong mundo. Sa larawang ito makikita natin kung gaano kataas ang Bundok Everest kung ihahambing sa Bundok Apo. 9,000 metro ang taas ng Bundok Everest habang 3,000 metro naman ang taas ng Bundok Apo.

Mataas din ang Bundok Ararat. Sa bundok na ito dumaong ang Arko ni Noe noong humupa na ang malaking baha.

May mga umarok na ng pinakamalalim na bahagi ng dagat. 11,000 metro ang lalim noon. Higit na malalim ang dagat kung ihahambing sa pinakamataas na bundok.

YEM KNÒ KDAW TI TONOK

Bè ni kem benwu te tonok, sal stólóng kmò kkinien ne ketnawen. Ton tekuy bè aim mafa nii wen se kem benwu sôn mocn tendo tnaw. Ke wen se kem benwu, lumun dini bè Filifinas, yem kmò kkinien. Ne wen se kem benwu wen bulónen gel tnaw, ne wen se bulónen gel kinì.

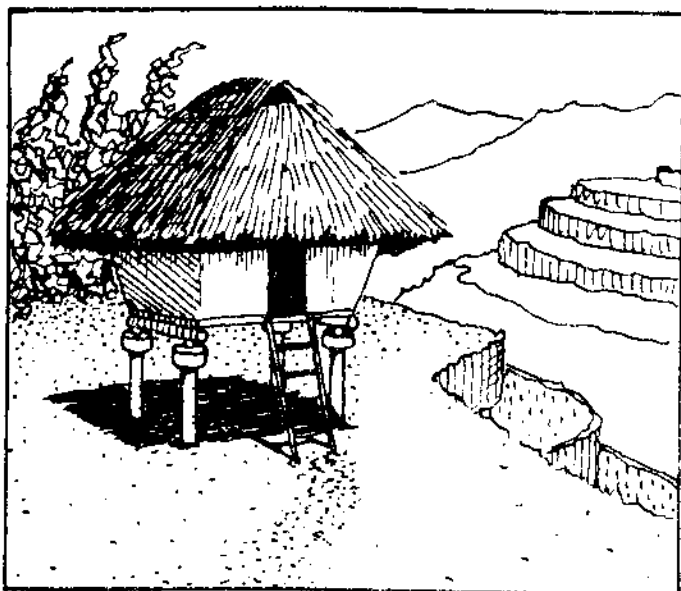
Bè yem gel kmò kdaw gunu yó kem tau bè ket benwu, tódô mò yem kul kmò gunù goblà bè yem kmò balu kdaw hélê le. Yó kem tau Iskiru bè Medika Fi Debwak, snu (snow) yem kul gel nmò gunù abay se laon dù keyu ditu lemwót bè yem aì ketnawen. Sok bungen bud mnóng kdaw baling mnò yem gunù le, bede lá mgelon hélê. Abay se mahil hélê le bud mò tólóng gunù.

ANG KALAGAYAN NG PANAHON DITO SA MUNDO

Iba't iba ang uri ng klima o ang kalagayan ng panahon dito sa mundo. Makikita natin dito sa mapang ito na may mga bansang laging malamig. Mayroon ding mga bansang laging mainit gaya ng Pilipinas. Mayroon pa ring mga bansang may taglamig at tag-init.

Nagkakaiba-iba ang mga bahay sa bawa't bansa. Yari sa yelo ang bahay ng mga Eskimo sa Hilagang Amerika sapagka't wala roong mga punungkahoy sa dahilang napakalamig doon. Kapag sumikat ang araw, natutunaw ang kanilang mga bahay, nguni't hindi naman iyon gaanong mahirap para sa kanila sapagka't madali silang nakapagtatayo ng panibago.

Yó kem tau gel nù bẽ bonwu kinì, tólong se kul kmò gunù. Ton tekuy bẽ nim tulad ni gunù yó kem Ifugaw. Nù bẽ bulul moni bẽ yó kem basak le.

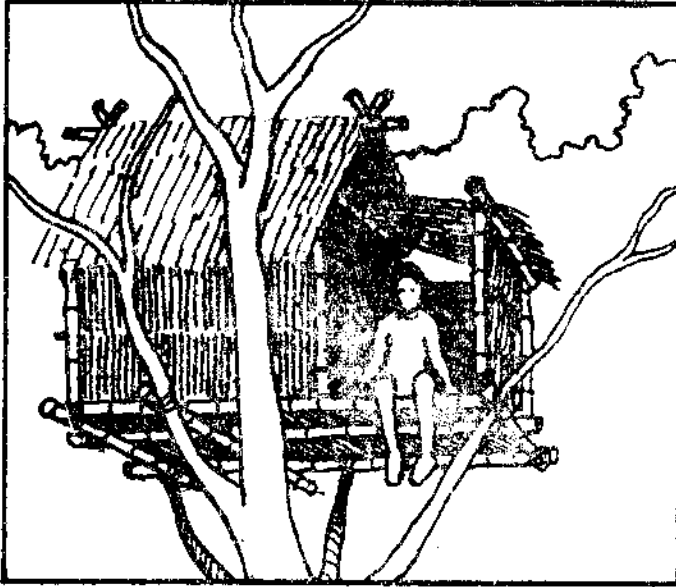
Ne ton tekuy snœcn yem kul gunù yó kem Tausug. Tódô hdà le lem éi bẽ gunun là hol ngelem mohin bẽ kililen.

Iba't iba ang uri ng bahay na itinatayo ng mga taong naninirahan sa mga lupaing laging mainit. Makikita natin dito ang isang bahay ng Ifugao sa bundok na malapit sa tubigan. Makikita rin natin dito ang ilang bahay ng Tausug na nasa baybay-dagat.

Bê Malôsva, yó kem tau enolay le Sakay, te soya kul gunù mo gunù.

Sa Malaysia, sa tuktok ng matataas na mga punongkahoy nagtatayo ng kanilang bahay ang mga Sakai.

Ditu bê Fidu (Peru), yem sotu benwu glem lem yem Medika Fi Leged, moni bê yem éi boluyen Amasun gunu le menwu yó kem Indyan. Yem kui kmò gunù olo le kmetef du, ne là dog nbeng le du abay se sòn moen tendo kinì ditu, ne là gelen mbel du lenos bong.

Hindi bumabagyo sa Peru, isang lugar na malapit sa Ilog Amason. Laging mainit doon kaya, silungan lamang ang itinatayo ng mga Indyan.

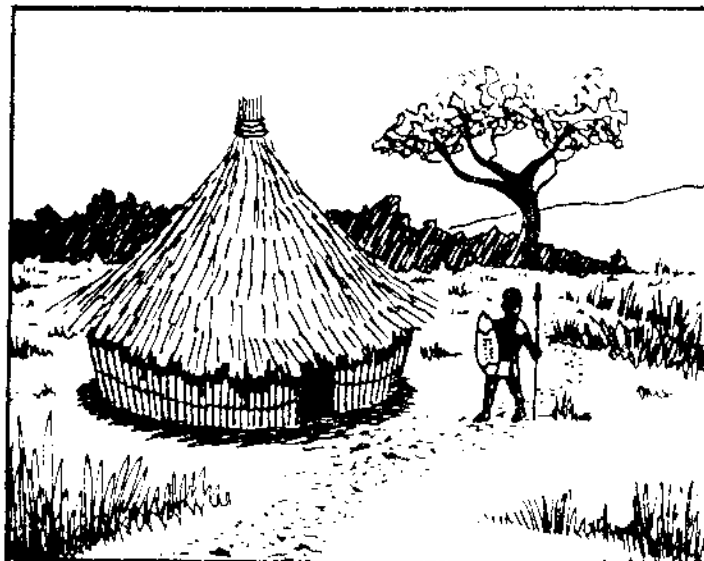
Bê Aflika wen kem tau nû ditu beluy le Figmi. Tau ukol, ne là hel le wen. Bud songed snéen là holen mdengen kmò le gunû, hîð doum bnes ne doum koyu gel ketef le gunû le.

Sa Aprika, may mga unaneng tinatawag na pigmi. Silungan din lamang ang kanilang mga bahay. Malalaking dahon ng punungkahoy ang kanilang pambuhong.

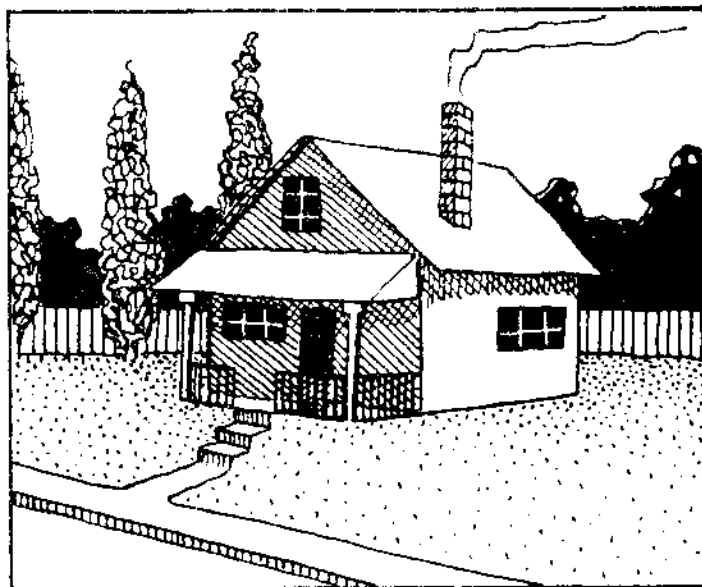
Wen se kem tau bê Aflika tógô nmò le te tonok yem gunû le, bede legiling kmoen.

May mga tao rin sa Aprika na nagtatayo ng bahay sa lupa. Bilog ang kanilang mga bahay.

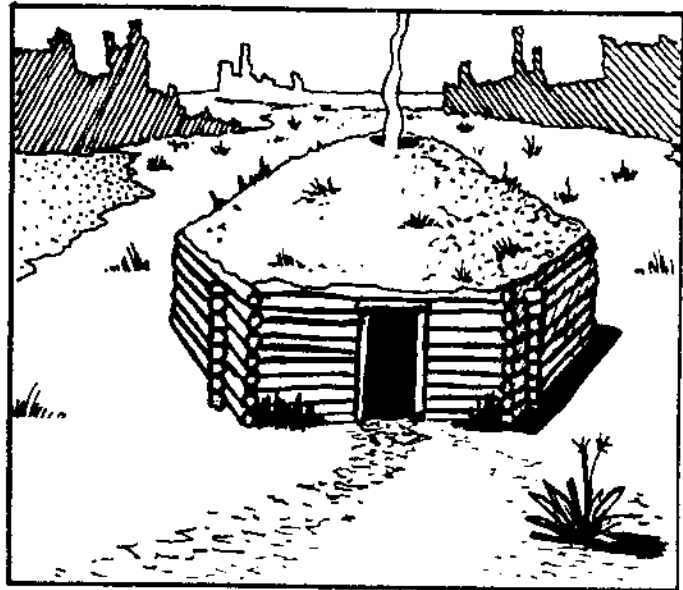
Le yem nenaw laluyon Yanayted Stet ne Kanada, wen se bulónen ali tnaw, ne wen se bulónen ali kinì. Ne yó se gunu le ali hembegel du ne hget du yem knò le gunu anì là katen gemseh elemen yem tnaw, ne anì mahil kehkinì le gu lem gunu le sok sut yem kdawen gel tnaw.

Sa Estados Unidos at sa Kanada, may tag-init at mayroon ding taglamig. Napakalamig kung Enero at napakainit naman kung Hulyo. Dahil dito, kailangang matibay ang bahay na kanilang itatayo. Kailangang ang yari ng loob noon ay yaong madaling uminit kung taglamig.

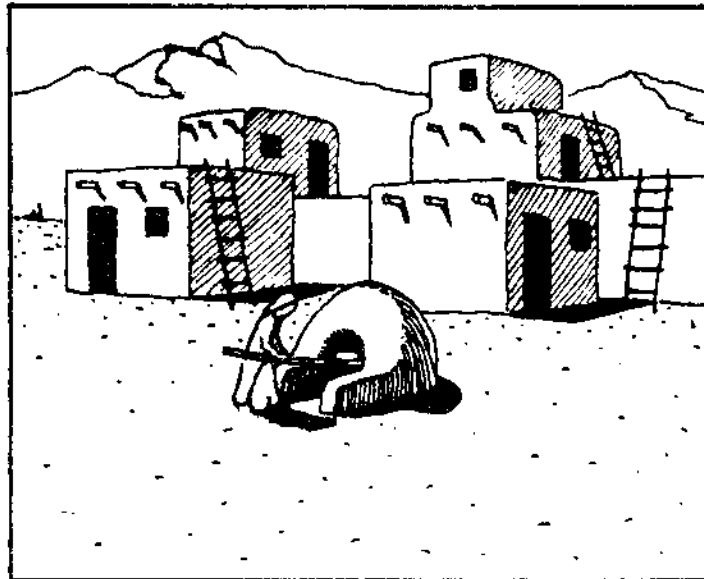
Wen snēen kem Indyan bè yem Medika li Debwak, ne tólóng yem kul kgunù. Yó kem tau boluyen Nebahu, koyu kul ngom gunù, ne gal knetef le tonok. Ne beng le bud tonok snēen, bede tey kehfól le du abay se tgama le bè yem ali gel ksut tnaw. Yem bak dól gunù le, sal gel nmò le fi dmata kdaw abay se kdaw kun sotu bè yó kem kul dwata, ne yó se mò lan le madat du.

May mga Indiyang din sa Amerika. Naiiba ang uri ng kanilang mga bahay. Yari sa kahoy at lupa ang mga bahay na itinatayo ng mga Indiyang Nabaho. Makapal ang mga bubong at mga dingding ng kanilang mga bahay sapagka't may panahong napakalamig. Kinakailangang nakaharap sa sinisikatan ng araw ang pintuan ng bahay sapagka't ang araw raw ay isa sa kanilang mga dios. Sa ganitong paraan nila ipinakikita ang kanilang paggalang sa mga iyon.

Ne yó kem Indyan bnoluy le Fwéblu, yó kul kmò gunù lumun tô gunù nbeng semintu, bede yem ngomen hitok tonok, bede yem tonok kuleng. Yem gunù nmò le yó, tey mbegel balù lematu halayen lâ géhélen sidek. Bè nim tulad ni ton tekuy yem libun tmógó mambang bè yem kohù tonok.

Yari naman sa tila hollow block ang itinatayong bahay ng mga Indiyang Puweblo. Kaya lang, yari ang hollow block sa putik. Napakatibay ng kanilang mga bahay at tumatagal nang mahigit sa sandaang taon. Sa larawang ito ay makikita ang isang babaeng nagluluto ng tinapay sa kalang yari sa putik.

Bè yó kem benwu lembang tey dê gunù geta. Bè nim tulad ni, ton te yem gunù sfolò syóm sodò seelen. Yó ngomen semintu ne bala tók. Wen se kem fsinù lemen, ne wen se kem tindaen, ne wen se gunù le nù kem tau. Bè Makati, Hdisal, moni bè Mnilà bè ni bè Filifinas, tey dê se gunù geta lumun ni.

Sa malalaking lungsod, may mga malalaki at matataas na mga gusali. Sa larawang ito, makikita ang isang gusali na labingsiyam na palapag ang taas. Yari sa semento at bakal ang bawa't palapag ng mga ganitong gusali. May mga opisina o tanggapan sa loob ng mga iyon. May mga tindahan din at aksesorya o apartment na maaaring tirhan ng mga tao. Maraming ganitong uri ng gusali sa Makati, Rizal na malapit sa Maynila dito sa Pilipinas.

